



Martyr Haj Qasem Soleimani in the mirror of dialogue and polyphony of Iranian and Iraqi poets based on the views of Mikhail Bakhtin

Fereshteh Maleki Gavani¹ | Mohammad Nabi Ahmadi^{2*} | Toraj Zinivand³

1. M.A Student Arabic Language and Literature Dept, University of Razi, Kermanshah, Iran. E-mail: fereshtemaleki448@gmail.com
2. Corresponding Author, Assistant Professor of Department of Arabic Language and Literature Dept, University of Razi, Kermanshah, Iran. E-mail: mnabiahmadi@razi.ac.ir
3. Professor of Department of Arabic Language and Literature Dept, University of Razi, Kermanshah, Iran. E-mail: t.zinivand@razi.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 01 November 2021

Received in revised form:
27 May 2022

Accepted: 01 June 2022

Keywords:

Dialogue,
polyphony,
Qassem Soleimani,
Iranian poets and Iraqi
poets,
Mikhail Bakhtin.

ABSTRACT

Mikhail Bakhtin, a theorist of conversation logic, considers dialogue the result of the interaction between the speaker and the listener, which is formed in the social context and interacts with past and future discourses; Therefore, while guiding the reader with the details and conceptual sub-layers of the text, it leads to the frequent and infinite meaning of the meaning. However, from his point of view, among the literary genres, only the novel has the characteristics of dialogue logic and polyphony poetry due to limited choices and being empty of the presence of another not worthy of attention from this perspective but the poems of contemporary Iranian and Iraqi poets have conversational features due to the wide selection, creation of spaces and situations of presence of others and the use of words, concepts and themes that poets freely and far from the common norms of poetry. In the present study, the poems of prominent contemporary poets of Iran and Iraq with a descriptive-analytical method that revolves around the cowardly assassination of resistance leader Haj Qasem Soleimani, a famous Mujahid who is a manifestation of national authority and the spirit of resistance in West Asia and the world Bakhtin has been analyzed with a special approach to the theory of dialogue logic. The result of the research indicates that contemporary Arabic and Persian poets are dialogue-oriented in their poems and to create a dialogue atmosphere in their poems, they have used arrangements and tricks related to dialogue logic, including the use of pronouns, rhetorical and polyphonic propositions. Narrative expression is the most prominent technique used by the poets in question to create a polyphonic atmosphere, and the explicit and bitter criticisms of the poets have brought their poems closer to the carnival speech and added to the dialogue and polyphonic nature of their poems.

Cite this article: Maleki Gavani, F., Ahmadi, M. N., & Zinivand, T. (2024). Martyr Haj Qasem Soleimani in the mirror of dialogue and polyphony of Iranian and Iraqi poets based on the views of Mikhail Bakhtin. *Research in Comparative Literature*, 14 (3), 97-125.



© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jcl.2022.7104.2324



Extended Abstract

Introduction:

In general, “dialogue and polyphony” are referred to as two of the most pivotal elements in the field of literary and artistic criticism since they were presented by Mikhail Bakhtin who is a Russian literary critic and philosopher for the second half of the 20th century. Bakhtin's life coincided with major developments in Russia comprising the 1917 revolution and, then, the emergence of Lenin and Stalin as two powers has occurred. Stalin's suffocating, despotic, and anti-joy era led to the emergence of Bakhtin's conversational logic. Therefore, during this period, the suppression of opposition of any kind (e.g. thoughts and voices) had a prominent role. Social tendencies and libertarian ideals prompted Bakhtin to turn to dialogue in protest against intimidation, dogmatism, tyranny, and monotony. In other words; the most fruitful period of Bakhtin's life and activity has coincided with the darkest period of Russia. Following the same theme, the poets of Iran and Iraq have also faced dogmatism and anti-conversational monotony during the period of absolute oppression and suffocation ruling the Iraqi society. Precisely, the crimes of the US usurping regime, the ISIS terrorist group, and the assassination of the leader of the resistance (Sardar Qassem Soleimani) were the most critical factors that led the rebellious spirit and conversational nature of the poets to write poems that call for interaction and dialogue.

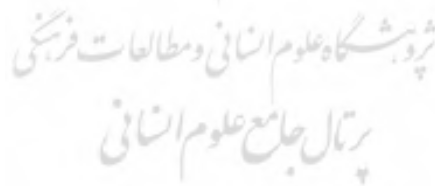
Inspired by methods and arrangements with very diverse dimensions in a dialogue-oriented environment, Iranian and Iraqi poets had provided the combination of multiple thoughts and have established multiple communication forms and interactions with society in a wide dimension. Moreover, with each of the phenomena, they have portrayed new windows of worldview based on conversation in front of the audience. Having established that, the current research is an attempt to explain the basic concepts and characteristics of his theory, such as conversationalism, otherness, and polyphony by analyzing and revising Bakhtin's conversational and polyphonic logic at different levels. Followed by that, by adapting his theory and integrating it to the works of Iranian and Iraqi poets, prose poetry and poetic debates, which are abundantly evident in the poets' works, conform to the Bakhtinian model and can be read and analyzed.

The thing that maximizes the necessity of this research is the social and political attitude toward the Iranian and Iraqi poets and their poems. The discussed poets have dedicated their poems to explaining the political and social situation of the society. Therefore, these situations have been embodied and depicted in the eyes of the readers with a special beauty and elegance and, consequently, the current research has tried to examine the conversational subtleties of Iranian and Iraqi poets' poems carrying a Bakhtinian approach. This study follows a theoretical and descriptive-analytical procedure in terms of nature and method. Accordingly, the main theoretical framework is devised based on Bakhtin's opinions in the field of literary criticism and emphasizing the concept of "dialogue" and "polyphony".

As the results of the study have indicated, in poems provided by Iranian and Iraqi poets, a specific person, nature, or society can be addressed and individuals are introduced using

different pronouns, propositions (collative, interrogative, imperative) and dialogues at the level of poetry. Furthermore, every word is addressed to someone. These questions and calls are clear symptoms of dialogue at the level of order, which can be seen in the works of the poets discussed in different ways. More specifically, Iranian poets show the polyphonic and conversational nature of their poems, both at the level of meaning and by using multiple personal pronouns and interrogative sentences. They clearly state that their poems have an audience and are for others. They sing and depend on the listener and the audience in what they shout.

Undoubtedly, one of the requirements of polyphony in the poems of Iranian and Iraqi poets is the presence of different people to express different views and express different opinions, and the poets' cleverness in characterizing is the most suitable way for political criticism and expressing views. It creates less heard voices in a dictatorial and monotonous atmosphere. Allusions and intertextual relationships are not limited to precise and intertextual references to the Qur'an and other religious books in the poems of contemporary Iranian poets, as well as the works of ancient poetry. However, in the poems of Iraqi poets, allusions, similes, and symbolism expressed with special literary techniques have more intertextual relationships with the works of ancient poetry and the Qur'an and have a higher appearance. Therefore, the consistency of the poems of Iranian and Iraqi poets with Bakhtin's ideas can be observed in the struggle of poets against monophonic and anti-dialogue political structure. Finally, the dialogue logic of the poems indicates that despite Bakhtin's emphasis on the novel, some of the poems can be analyzed from this point of view.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی



شهید سلیمانی در آینه گفتگو و چند آوایی شاعران ایران و عراق با تکیه بر آراء میخائیل باختین

فرشته ملکی گونی^۱ | محمدنبی احمدی^{۲*} | تورج زینی‌وند^۳

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: malekifereshteh2@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: mnabiahmadi@razi.ac.ir
۳. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: t- t.zinivand@razi.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

میخائیل باختین صاحب نظریه منطق مکالمه، گفتگو را حاصل تعامل متقابل گوینده و شنونده می‌داند که در بستر اجتماعی شکل می‌گیرد و با گفتارهای گذشته و آینده در تعامل است؛ لذا خواننده را ضمن مألوف ساختن با جزئیات و زیر لایه‌های مفهومی متن، بر بی‌نهایت بودن معنا رهنمون می‌سازد. اگرچه از دیدگاه او از میان انواع ادبی، تنها رمان واجد ویژگی‌های منطق گفتگویی و چندصدایی است و شعر به دلیل خالی بودن از حضور «دیگری» درخور توجه از دیدگاه مذکور نیست، اما اشعار شاعران ایران و عراق به سبب گزینش‌های گسترده، آفرینش فضاها و موقعیت‌های حضور دیگران و کاربرد واژگان، مضامینی که شاعران، آزادانه و به‌دوراز هنجارهای رایج شعری، وارد زبان شعر می‌کنند، دارای ویژگی‌های گفتگویی است. در پژوهش حاضر اشعار شاعران برجسته ایران و عراق با روشی توصیفی-تحلیلی که حول محور ترور ناخوانمردانه سردار مقاومت «حاج قاسم سلیمانی» مجاهد پرآوازه‌ای که مظهر اقتدار ملی و دمیده شدن روح مقاومت در منطقه غرب آسیا و بلکه در جهان می‌باشد با رویکردی ویژه به نظریه منطق گفتگویی باختین تحلیل شده است. دستاورد پژوهش حاکی است که شاعران ایران و عراق شعرهايشان گفتگو گراست و برای ایجاد فضای گفتگویی در اشعار خود از تمهیدات و شگردهای مربوط به منطق گفتگویی از جمله کاربرد ضمائر، گزاره‌های خطایی، چندصدایی بهره‌مند شده‌اند. بیان روایی، برجسته‌ترین شگرد شاعران موردبحث برای آفرینش فضای چندصدایی است و انتقادهای صریح و تلخ شاعران، اشعارشان را به سخن کارناوالی نزدیک ساخته و بر خاصیت گفتگویی و چندصدایی اشعارشان افزوده است.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۳/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۱۱

واژه‌های کلیدی:

گفتگو،
چندصدایی،
قاسم سلیمانی،
شاعران ایران و شاعران عراق،
میخائیل باختین.

استناد: ملکی گونی، فرشته؛ احمدی، محمدنبی؛ زینی‌وند تورج (۱۴۰۳). شهید سلیمانی در آینه گفتگو و چند آوایی شاعران ایران و عراق با تکیه بر آراء میخائیل باختین. *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۴ (۳)، ۹۷-۱۲۵.



© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

گفتگو و چندصدایی از آرای مهم در عرصه نقد ادبی و هنری محسوب می‌شود که توسط میخائیل باختین، منتقد ادبی و فیلسوف روسی در نیمه دوم قرن بیستم ارائه شده است. زندگی باختین با تحولات بزرگی در روسیه از جمله انقلاب ۱۹۱۷ و سپس به قدرت رسیدن لنین و استالین همزمان بود. عصر اختناق‌آمیز، استبدادزده و شادی ستیز استالین، باعث مطرح شدن نظریه منطق گفتگویی یا منطق مکالمه باختین شد؛ لذا در این دوره سرکوب نمودن هر نوع اندیشه و آوای مخالف نمود بارزی داشت. تمایلات اجتماعی و آرمان‌های آزادی‌خواهی، باختین را بر آن داشت تا در اعتراض به ارباب، جزمیت‌گرایی، استبداد و تک‌آوایی به گفتگو روی آورد، به عبارت دیگر؛ پرثمرترین دوران زندگی و فعالیت باختین، با تاریک‌ترین دوره روسیه مقارن بود. شاعران ایران و عراق نیز در دوره ظلم و ستم و خفقان مطلق حاکم بر جامعه عراق، با جزم‌اندیشی و تک‌صدایی‌هایی مکالمه‌ستیز روبه‌رو بودند؛ لذا جنایت‌های رژیم غاصب آمریکا و گروه تروریستی داعش، ترور سردار مقاومت (سردار قاسم سلیمانی)، مهم‌ترین عواملی بودند که روح سرکش و طبع مکالمه‌گرای شاعران موردبحث را به سرودن اشعاری کشاند که تعامل و گفتگو را فریاد می‌کشند. شرایط اجتماعی، سیاسی در کیفیت و شکل‌گیری اشعارشان و دیدگاه‌های موجود در آن بسیار تأثیرگذار بوده‌اند. اشعار شاعران ایران و عراق مایه گرفته از شگردها و تمهیداتی است با ابعاد بسیار متنوع که در آن، محیطی گفتگو محور، ائتلاف اندیشه‌ها و صداها، متعدد بارز است و شاعران برای برقراری ارتباط و تعامل با اجتماع در بُعد وسیع‌تر، با هر یک از پدیده‌ها، بدان دست یازیده‌اند و از این طریق دریچه‌های جدیدی را از جهان‌بینی مبتنی بر مکالمه در برابر دیدگان مخاطب به تصویر می‌کشند. آنچه ضرورت این پژوهش را بیشتر می‌کند، نگرش‌های غالباً سیاسی و اجتماعی - و نه عاطفی - به اشعار شاعران موردبحث است؛ بنابراین می‌توان به مکالمه‌ای بودن اشعار شاعران ایران و عراق اذعان کرد و نگاهی باختینی به آن داشت و دلایلی را در مورد این ادعا برشمرد؛ الف) وجود کلماتی آکنده از نظر دگر مفهومی. ب) وجود تکیه‌گذاری‌های طنزآلود و کنایی تمسخرآمیز و نظایر آن در قسمت‌های مختلف آثار شاعران موردبحث. ج) استفاده از ساختارهای پیوندی و روابط بینامتنی بین آثار شاعران با آثار دیگر شاعران و متون دیگر. د) ایجاد فضای دوسویه چند زبانی که همه این موارد می‌تواند آثار شاعران انتخاب‌شده ایران و عراق را به اثر مکالمه‌ای با رویکرد باختینی تبدیل سازد.

میخائیل باختین^۱ (۱۸۹۵-۱۹۷۵) فیلسوف و متخصص روسی ادبیات است که آثار تأثیرگذاری در حوزه نقد و نظریه ادبی و بلاغی به یادگار گذاشته است. او با تأثیرپذیری از جریان مارکسیست^۲ معتقد بود که بُعد محتوا و ساختار زبان، بنیادی ایدئولوژیک دارد. «از نظر باختین، گفتگو لازمه تعامل بشر است و اندیشه هر کس زمانی بارور می شود که نوعی ارتباط با دیگر هموعانش برقرار کند؛ زیرا افق دید فرد (و در مقیاس بزرگتر، افق دید جامعه) با شنیدن صدای دیگران گسترده تر و بازتر می شود.» (باختین، ۱۳۷۳: ۱۲). او که اندیشمند فرهنگ با نیت مکالمه‌ای است در اعتراض به استبداد و تک‌آوایی به گفتگو روی آورد و با طرح الگوی منطق گفتگویی، سعی داشت نظام حاکم را به چالش بکشد. از نظر نگارندگان این پژوهش، چنین دیدگاهی در مورد اشعار شاعران ایران و عراق که انعکاسی از واقعیت و ژرف‌نگری است صدق می کند. روح حساس و عواطف جمع‌گرای مردمی شاعران مورد بحث، تک‌صدایی را تاب نمی آورد و عشق به وطن، میهن و اعتراض به ترور ناجوانمردانه مجاهد پرآوازه (سردار قاسم سلیمانی) و درد اجتماع، آن‌ها را به گفتگوی در شعر واداشت. زبان شعر شاعران ایران و عراق زبانی یکدست نیست و آمیزه‌ای از آواهای گوناگون و حتی متقابل است که شاعران برای برقراری ارتباط و تعامل با اجتماع از تمهیدات گوناگونی سود می‌جویند. پژوهش حاضر می‌کوشد در سطوح مختلف با تشریح و بازنگری منطق مکالمه‌ای و چندآوایی باختین به تبیین مفاهیم و مشخصه‌های بنیانی نظریه او، همچون مکالمه‌گرایی، دیگر بودگی و چندآوایی پردازد. سپس با انطباق نظریه وی با آثار شاعران ایران و عراق، به این نتیجه می‌رسد که شعر نثرگونه و مناظرات شاعرانه که در آثار شاعران به‌وفور مشهود است منطق بر الگوی باختینی قابل خوانش و بررسی است. مهم‌ترین دستاورد این پژوهش حرکت از شعر ذهنی و تک‌صدا به سوی شعر عینی و چندصدایی است.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

آنچه ضرورت این پژوهش را بیشتر می‌کند، نگرش‌های اجتماعی و سیاسی به اشعار شاعران ایران و عراق است. شاعران مورد بحث، اشعار خود را وقف تبیین اوضاع سیاسی و اجتماعی جامعه کرده‌اند؛ لذا حقیقتاً این اوضاع و احوال را با زیبایی و ظرافت خاصی در پیش دیدگان خوانندگان مجسم کرده و به تصویر کشیده‌اند؛ بنابراین پژوهش حاضر کوشیده است تا ظرافت‌های گفتگویی اشعار شاعران ایران و عراق را با رویکرد باختینی مورد بررسی قرار داد.

1. Mikhail Bakhtin...

2. Marxist

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- چه پیوند معنایی میان دیدگاه‌های میخائیل باختین با آثار شاعران ایران و عراق وجود دارد؟
- شاعران ایران و عراق از چه شگردهایی برای ایجاد گفتگو در اشعارشان سود جستند؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

اگرچه پژوهش‌های زیادی در زمینه چندآوایی و براساس نظریهٔ باختین صورت نگرفته است؛ اما می‌توان به مقاله‌های زیر که مرتبط با این موضوع می‌باشند اشاره کرد:

مقاله «حضور دودنیای تک‌صدا و چندصدا در اشعار حافظ: خوانشی در پرتو منطق مکالمه میخائیل باختین» نوشته غلامرضا غلامحسین زاده (۱۳۸۷)؛ نویسنده در این مقاله به این نتیجه رسیده است که حافظ همانند باختین تک‌صدایی و چندصدایی را در دوران کودکی، مدرسه و زمان حکومت شاه شیخ و امیر مبارز تجربه کرده و این تجربه در اشعارش منعکس شده است.

مقاله «بررسی تطبیقی نظریهٔ گفتگوی نیما یوشیج و میخائیل باختین» نوشته قدسیه رضوانیان (۱۳۹۳)؛ نویسنده در این پژوهش به این نتیجه رسیده است که نیما هم چون باختین معتقد است که شعر کهن، مجالی برای بروز آواهای گوناگون نبوده و با نزدیک کردن شعر به نثر و داستان و وصفی و روایی کردن شعر می‌خواهد روح و مسائل زمانه خویش را بازتاب دهد.

مقاله «دگرذیسی منطق گفتگویی در اشعار قیصر امین پور: از آرمان‌گرایی تا درون‌گرایی» نوشته علی‌اکبر باقری خلیلی و مرضیه حقیقی (۱۳۹۴)؛ نویسندگان در این مقاله معتقدند شعر قیصر امین پور در فضایی گفتگویی قرار دارد و از مهم‌ترین ابزارهای خلق چنین فضایی می‌توان به دیگر صدایی؛ گفتار دوسویه، بینامتنیت و گزاره‌های خطابی شاعر اشاره کرد.

مقاله «البولفونیه الأدبیه فی شعر فریدون مشیری و ادیب کمال‌الدین علی ضوء نظریهٔ باختین» نوشته حامد پور حشمتی و شهریار همتی و فرهاد رجبی (۱۴۰۰)؛ نویسندگان در این پژوهش معتقدند که در قصاید فریدون مشیری و ادیب کمال‌الدین نوعی تکنیک بیانی تکامل یافته‌ای است که به شخصیت‌ها این اجازه را می‌دهد تا دغدغه‌ها، آرزوها و دردهای خود را به روش‌های مختلف بیان کنند. نویسندگان در این مقاله به این نتیجه رسیده‌اند؛ دو شاعر در کنار در پیش گرفتن روش روایتگری سنتی صداها، به انواع چندصدایی مانند دورگه‌سازی به‌منظور توسعه دیدگاه‌های اجتماعی زبان‌ها در لابه‌لای روشنی و ابهام در کارکرد آن‌ها پناه می‌برند و گفتگوی خالص را در مواقع درگرفتن جدال و مناقشه میان شخصیت‌ها یا تبادل پرسش و پاسخ دربارهٔ موضوعی خاص، به کار می‌گیرند.

با وجود انعکاس منطق گفتگویی یا مکالمه باختین در آثار مطرح شده، می توان ادعا نمود که تاکنون اشعار شاعران ایران و عراق براساس الگوی منطق گفتگویی باختین با موضوع سپهد شهید حاج قاسم سلیمانی مورد پژوهش قرار نگرفته است. مهم ترین یافته پژوهش این است که شاعران عراق برای بازنمایی حادثه شهادت سردار مقاومت «حاج قاسم سلیمانی» براساس نظریه باختین، به هجوهای گزنده روی آورده اند درحالی که بیان شاعران ایران اغلب حماسی و امیدوارانه است.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

روش تحقیق در این پژوهش، نظری و از نظر ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. بر این اساس، چارچوب نظری اصلی بر پایه آرای باختین در حوزه نقد ادبی و با تأکید بر مفهوم «گفتگو» «چندصدایی» طرح شده است.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. منطق گفتگویی باختین

درواقع، گفتگومندی عنصر اساسی آرای باختین در مورد روابط میان متون محسوب می شود و در نتیجه زبان به بهترین صورت می تواند این ویژگی گفتگومندی را ظاهر کند. «در بطن تمامی نظریه ها و مفاهیم میخائیل باختین، پروژه عظیم «منطق مکالمه» وجود دارد. طرحی که به گونه ای بنیادین بسیاری از آرا و مفاهیم کلیدی او را در بر گرفته است.» (گاردینر، ۱۳۸۱: ۳۶). او منطق مکالمه را بنیان سخن دانسته و «معتقد است معنا در مکالمه و مناسبات میان افراد ساخته می شود» (مقدادی، ۱۳۸۲: ۱۹). اصحاب مکتب باختین تأکید می کردند که کلیه جنبه های زبان باید در یک بافت اجتماعی مورد توجه قرار گیرد. «زبان را نمی توان کاملاً از زندگی اجتماعی جدا کرد.» (سلدن و ویدسون، ۱۳۷۷: ۱۶۲). «درواقع کلمه در تمامی مسیرهای گوناگون خود، جز رویارویی با آن در قالب تعاملی پویا و پرتنش ندارد.» (باختین، ۱۳۸۷: ۳۶۸) و به عبارتی، «سخن حاضر و بر زبان آمده با تمام وجود به سخنگوی نامرئی پاسخ می گوید و واکنش نشان می دهد و به چیزی بیرون از خود و فراتر از محدوده خود اشاره دارد.» (هارلند، ۱۳۸۱: ۲۵۴) شخصیت های رمان هرچند برآمده از مواضع و موقعیت هایی متفاوت بوده و آگاهی هایی متفاوت دارند، اما در هنگام گفتگو از موضعی یکسان سخن می گویند تا هدف نویسنده که همان تکثر آگاهی ها است محقق گردد» کاملاً محتمل است که حقیقت واحدی را تصور کنیم که مستلزم تکثر آگاهی ها است. حقیقتی که نمی توان آن را در مرزهای یک آگاهی واحد محدود ساخت.

حقیقتی که در ذات خود سرشار از ظرفیت وقوع رخدادها است و از تلاقی آگاهی‌های مختلف زاده شده است» (Bakhtin, 1984:81) «باختین معتقد است زبان باید ذاتاً پدیده‌ای «گفت‌وشنودی» در نظر گرفته شود و صرفاً برحسب جهت‌گیری ناگزیر آن به سوی دیگری درک شود.» (ایگلتن، ۱۳۸۰: ۱۶۱) به اعتقاد باختین، روابط مبتنی بر گفته، روابطی گفتگویی هستند. چنین روابطی در بطن زبان-شناسی سوسوری نمی‌گنجد، بنابراین او در مطالعه آن‌ها علمی به نام فرا زبان‌شناسی را پیش می‌کشد و آشکارا تأکید می‌کند که ارتباطات فرا زبان‌شناختی، قابل فرو کاهش به ارتباطات منطقی یا زبان-شناختی نیستند، بلکه ماهیتی متمایز دارند. «باختین گفتار را موضوع دانش جدیدی به نام فرا زبان‌شناسی قرارداد و معتقد بود تفاوت آن با زبان‌شناسی در این است که موضوع زبان‌شناسی محدود به زبان و واحدهای آن از قبیل واج، تکواژ، واژه، جمله و... است؛ ولی موضوع فرا زبان‌شناسی، سخن یا گفتار است که در گفته‌های منفرد نمود نمی‌یابد. از نظر باختین، گفتار علاوه بر ماده زبان‌شناختی، جزء اساسی دیگری دارد که «زمینه گزاره» نامیده می‌شود و منظور از آن، زمینه منحصربه‌فرد تاریخی، اجتماعی و فرهنگی است.» (تودوروف، ۱۳۷۳: ۵۸ و ۵۹). توجه باختین به گفتار، موجب شد تا پژوهشگران، دیگر در مطالعات صرفاً زبان و زبانی محدود نباشند؛ بلکه به روابط فرا زبانی نیز توجه نمایند.

۲-۲. مؤلفه‌های منطق گفتگویی در اشعار شاعران معاصر ایران و عراق

برخی از شاعران ایرانی و عراقی آثار خویش را به شیوه‌ای گفتگویی پیش برده‌اند. مهم‌ترین شگردهایی که این شاعران برای ایجاد فضای گفتگویی به کار می‌بندند عبارت‌اند از: ۱- چندصدایی (روایت- بینامتنیت) ۲- کاربرد ضمائر ۳- گزاره‌های خطابی ۴- کارناوال.

۱-۲-۲. بینامتنیت

بینامتنیت، گویای این امر است که هر متنی در برهه‌ای از زمان تحت تأثیر آثار قبل از خود بوده است که اگر این متون نوین را بشکافیم و با دقت و تأمل تمام به آن بنگریم، این نکته استنباط می‌شود که هر نویسنده‌ای در بنیان و اساس آراء و افکارش گریزی به اندیشه‌ها، انگاره‌های موجود در ذهن و ظرفیت‌های تفکر دیگر نویسندگان، ادبا و شعرا داشته است، همین دیدگاه بینامتنیت نام دارد. «ژولیا کریستوا» در اواخر دهه شصت، اصطلاح بینامتنی را وارد عرصه نقد و نظریه ادبی فرانسه کرد. «(آفی، ۱۳۸۴: ۵۵ و ۵۷). از آن زمان تاکنون، این شیوه نقد در مطالعات ادبی مورد استفاده قرار گرفته

است. «هیچ اثری نمی‌تواند در قرن‌های آتی زنده باشد مگر این که از قرن‌های گذشته تغذیه کرده باشد. اگر اثری به‌تمامی در امروز زاده شده باشد (در زمانه هم روزگار خویش) اگر گذشته را تداوم ندهد و پیوستگی ذاتی با آن نداشته باشد نمی‌تواند در آینده زنده باشد. هر آنچه صرفاً به حال تعلق دارد همراه با آن از میان می‌رود.» (باختین، ۱۳۷۳: ۱۰۹) در خزانه واژگان باختین بعد از مفهوم بنیادین منطق مکالمه یا گفت‌وشنودی، نزدیک‌ترین مفهوم با منطق مکالمه که تقریباً مترادف با آن به کار می‌رود، مفهوم دوصدایگی یا گفتار دوسویه است. مکالمه در الگوی باختین برابر با چندصدایی^۱ در تقابل با تک‌صدایی^۲ است. «منظور باختین از منطق گفتگویی همین خاصیت بینامتنیتی است که این اصطلاح ابتداء توسط خود باختین مورد استفاده قرار نگرفت؛ بلکه دانشمندان و منتقدان بعدی از جمله ژولیا کریستوا این اصطلاح را وضع کردند؛ از این رو سرچشمه بحث بینامتنیت را باید در آثار باختین جست.» (رک: احمدی، ۱۳۷۸: ۱۰۳). به عبارتی هر گفتار در ارتباط با گذشته و آینده است که مورد فهم واقع می‌شود. این خاصیت بینامتنی که اساس شکل‌گیری چندصدایی و گفتگو در آثار هنری است، در اشعار شاعران ایران و عراق به‌خوبی دیده می‌شود.

در اساطیر ایران، ققنوس «قُقُنُس»، معرب واژه یونانی «کوکنوس»^۳ است که با واژه انگلیسی «فونیکس»^۴ تطبیق می‌شود. گرتروید جانز، در کتاب سمبل‌ها، می‌نویسد «ققنوس، در باورهای قومی و اساطیری، پرنده افسانه‌ای شرق، علامت پرستش آتش یا خورشید است. بعد از سوختن، پس از سه روز مجدداً زنده می‌شود؛ از این رو، سمبل جوانی، رستاخیزی، فداکاری، فناپذیری است.» (جانز، ۱۳۷۰: ۱۵۴) مشخصه اصلی و بارز ققنوس در بیشتر فرهنگ‌ها، این است که نماد جاودانگی و عمر دوباره است. در ابیات زیر، مریم سقلاطونی شاعر معاصر ایران با آوردن اسطوره ققنوس قصد دارد، زاویه‌های ذهن حقیقت‌جوی مخاطب را به یاد متون اساطیری بیندازد که از مشخصه‌های بارز یک شعر گفتگو مدار و چندآوا است؛ لذا سردار حاج قاسم سلیمانی را در شعرش ققنوسی جلوه‌گر می‌سازد که نماد جاودانگی است که شمع وجود خویش را به خاطر نجات بشر سوزانده و به خاکستر بدل کرده تا رستگاری دو جهانی را برای انسان روی زمین فراهم آورد و برای آگاهی و رهایی دیگران، خود را به آب و آتش می‌زند و سرانجام، به درجه رفیع شهادت نائل می‌گردد، ققنوس در ابیات زیر رنگ و بوی

1. Polyphony
2. Monophonis
3. Kuknos
4. Phoenix

سیاسی دارد و صدای اعتراض شاعر در آن شنیده می‌شود، در واقع شاعر قصد دارد با شعرش و بیانش، به‌جای تمام مردمی که در برابر نامالایمات و جنایت‌های رژیم غاصب آمریکا سکوت کرده‌اند، سخن بگوید:

از دمشق آمده بودی... بروی کرب و بلا
 رفته بودی که به یاران شهیدت برسی
 سحر جمعه به دیدار رفیقان رفتی
 مثل ققنوس به پرواز درآمد جانت
 سرو جان داده رسیدی تو به خاک و طنت
 مثل یک زلزله پُر شد خبر پُر زدنت
 با همان پیرهن رزم و تن کوهکنت
 چشم‌مان روشن از اعجاز فراوان شدنت
 (داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۱۵)

نقش شهیدان مقاومت به‌عنوان الگویی بی‌بدیل و آئینه‌ای تمام‌نمای معرفت و مردانگی از دیرباز کانون توجه سرشت ضد سازش انسان‌های آگاه بوده است. قیام عاشورا تنها مختص جهان عرب و مسلمانان نیست، بلکه در برگ برگ تاریخ، هر جا پای استعمار و ظلم وسط می‌آید، قیام عاشورا و ابعاد گسترده آن به‌عنوان یک پویش فراملی رخ می‌نماید. سروده فوق از مریم سقلاطونی شاعر انقلابی ایران از آنجا که با واقعیتی عینی در خارج مواجه است، از نظر مضمون و محتوا، سرشار از روح حماسی است. دلاوری‌ها، مقاومت، پایداری و فداکاری سردار شهید حاج قاسم سلیمانی، از جمله مسائلی است که به‌سرعت به شعر راه یافت و از آنجا که ایستادگی و شجاعت سردار در مقابل گروه تروریستی داعش و در نهایت ترور ایشان، برای همه مصداق کاملی از جنگ حق علیه باطل است. مضامین اعتقادی و به‌ویژه فرهنگ عاشورا جزء اصلی‌ترین درون‌مایه‌های شعر سقلاطونی گردید. در این نبرد نابرابر که از جهات مختلف به حادثه عاشورا مشابهت دارد، همان تقدس و همان مظلومیت مشاهده می‌شود و دفاع از آرمان و عقیده، آن را به یک دفاع مقدس تبدیل می‌کند. با توجه به مطالبی که گفته شد؛ چنین می‌توان استنباط کرد شاعر توانمند ایران، اوج حماسه ایتار حاج قاسم سلیمانی را در کنار حماسه حسینی و شهیدان کربلا، ریشه در رشدیافتگی و ایمان استوار او دانسته است.

شاعران ایران، افزون بر تأثیرپذیری از متون اساطیری یونان، در سرودن اشعارشان تحت تأثیر کتاب قرآن نیز می‌باشند. قرآن کریم، یکی از مهم‌ترین متونی است که الهام عظیمی شاعر ایران با آن از طریق نقل قول در ارتباط است؛ زیرا الهام عظیمی به دلیل آشنایی عمیق با تعالیم اسلامی و قرآنی برخی از عبارات و تعبیرات و استدلال‌های خویش را با حاضر کردن آیات این کتاب مبین، مزین کرده است. در آیات زیر بهره‌گیری از آیات قرآن، در عنصر مکالمه به تکوین فضای حسّی و ملموس، یاری رسانده

است. این رویکرد گفتگویی نشان‌دهنده این حقیقت است که عظیمی برای منحصر ساختن زبان خود، از آیات قرآن به‌خوبی بهره برده است تا زبان اثر خویش را با صدای قرآن متمایز سازد؛ لذا با بهره‌گیری از آیه ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ﴾ (آل عمران/۱۶۹) «کسانی را که در راه خدا شهید شده‌اند، مرده مپندارید، بلکه زنده و جاودانند و نزد خدای خود روزی می‌خورند.» پیوندی بسیار وثیق و متین میان اشعار خود و آیات قرآن ارتباط برقرار می‌کند و به‌گونه‌ای زیبا و هنرمندانه بیان می‌کند که شهید والامقام سردار قاسم سلیمانی زنده است و نزد پروردگارش روزی داده می‌شود:

زنده‌تر می‌شویم و می‌دانم مرگ در تو اثر نخواهد کرد
دشمنت از کجا بداند این تازه آغاز ماجرا بوده‌ست؟
گوش کن؛ این کلام قرآن است: شهدا زنده‌اند و می‌مانند
با شما زنده می‌شویم از نو، این ندای امام ما بوده‌ست
(داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۶۷)

هنرمند ما ایمان دارد که شهید، زنده جاوید است و شهادت‌طلبی نه راه حلّ نهایی پیروزی بر دشمن، بلکه راهبرد همیشه موفق در برابر دشمن است. این نگاه ویژه به جنگ و چگونگی پیشبرد آن، یکی از اصلی‌ترین تفاوت‌های شعر شاعر ایرانی با اشعار سروده شده از شاعران عراق است. الفاظ قرآن کریم در سروده فوق از الهام عظیمی، بازنمایی می‌شوند تا بر دیگربودگی آن در زبان شعر تأکید شود. این الفاظ در درون ذهن شاعر روایت می‌شوند و نشان‌دهنده اهمیت دین در نگاه شاعر و اثربخشی آن در زندگی است.

در ابیات زیر مهدی چراغ زاده، شاعر ایران با آگاهی کامل از شاعران پیشین هم‌چون «مولوی» «کجایید ای شهیدان خدایی» * * * بلاجویان دشت کربلایی» (مولوی، ۱۳۷۸، غزل: ۲۷۰۷) توانسته در حقیقت نوعی مکالمه درونی و فضایی دیالکتیکی ایجاد کند و به‌نوعی به «رویکرد بینامتنی» یا رابطه میان متنی برسد و گفت‌وشنودی را ایجاد کند، گفتگویی آزادانه و از نوع «رمانی» که صداها و ایده‌های مختلف به همراه اندیشه‌ی راوی در افق هم‌دیگر، تنیده می‌شوند؛ لذا چراغ‌زاده شاعر معاصر ایران، این‌گونه در سایه‌سار گفتگو مندی در اشعارش به خلق و آفرینش دلاورمردی‌ها و رشادت‌های سردار قاسم سلیمانی دست می‌زند:

تمام شهر در خواب، و تو در آغوش توفان‌ها
سرودی در دل شب، آخرین شعر رهایی را
بیا برگرد خیمه، ای علمدار رشید عشق
یتیمان حرم طاقت ندارند این جدایی را
تو در آغوش یارانی و می‌خوانیم با حسرت
به یاد تو «کجایید ای شهیدان خدایی» را

(داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۳۶)

این گونه استنباط می‌شود، مهدی چراغ‌زاده در بیت پایانی با گریزی که به اشعار مولوی می‌زند؛ با شاعر پیشین هم‌عقیده است و صدای او را در سروده خود زنده می‌کند. در مصرع دوم بیت آخر، «مولوی از کسانی سخن می‌گوید که بلاجویند و به دنبال بلا رفته‌اند. کسانی که بلا را می‌خزند و می‌جویند و از رنج و بلا، گریزی ندارند، شهیدان همچنین‌اند، جان خود را در معرض بلا می‌گذارند و از نظر شاعر، نمونه بارز شهیدان خدایی شهدای کربلایند، شهیدان و بزرگانی که شهادتشان مدرس عاشقان و عارفان شده است و خود عاشقان و جانبازان نمونه تاریخ گشته‌اند.» (روحانی، ۱۳۹۳: ۳۹). در هر دو آثار (مهدی چراغ‌زاده و مولوی) درباره انسان‌هایی است که شخصیت و سرنوشت آن‌ها از عشق به خدا تفکیک‌ناپذیر است.

حمید حلمی با استفاده از اسلوب بینامتنی جزیی، کلامش را با بهره‌گیری از آیه‌ای از قرآن ﴿وَمَا أَوْاهُ جَهَنَّمَ وَبُنْسَ الْمَصِيرُ﴾ (انفال ۱۶/۸) به پایان می‌رساند و به بیان جنایت دیگری از گروه تروریستی داعش پرداخته است و ترور سرداران مقاومت را بیان می‌کند تا بدین گونه به بیان دیکتاتوری دولت آمریکا در عراق و سلطه‌جویی آن در منطقه پردازد و بر تمام زیرساخت‌های به‌اصطلاح بشردوستانه آمریکا خط بطلان می‌کشد؛ لذا به گونه‌ای هنرمندانه گفتگومند بودن شعرش را برای مخاطب نمایان و متجلی می‌سازد:

فُثِرَتْ مُجَاهِدًا وَمَضِيَتْ حُرًّا وَسَارَتْ فِي كِتَابِكَ النُّسُورُ
وَأَنْزَلَتْ الْبَلَاءَ عَلَى الْأَعَادِي دَوَاعِشَ أُورِدُوا بِنَسِ الْمَصِيرُ

(حلمی، ۲۰۲۰: ۴۹)

(ترجمه: ۱. مجاهدانه تاختی و آزادانه شهید شدی و در گردان‌های تو عقاب‌ها به حرکت درآمدند. ۲. تو بر دشمنانت بلا نازل کردی؛ همان داعشی‌هایی که به بدترین سرنوشت‌ها دچار شدند.)

حمید حلمی، شاعر معاصر عراق، در ابیات زیر به جانبازی شهید حاج قاسم سلیمانی اشاره کرده که در مبارزه در راه حق، خفت و خواری را از ملت عراق زدوده و هم چون شاعران ایران و امداد سخنان شاعران پیش از خود، هم چون متنبی است:

مَنْ يَهْنُ يَسْهَلُ الْهَوَانُ عَلَيْهِ *** مَا لِيَجْرَحَ بِمَيْتِ إِيلَامٍ (متنبی، بی تا: ۴۸)

(ترجمه: کسی که تن به خواری سپارد، اندک‌اندک، تحمل خواری بر وی آسان گردد، همان گونه که اگر بر پیکر مرده بیشتر زنند، احساس درد نمی‌کند.)

لذا حمید حلمی این گونه گفتگو و چندآوا بودن شعرش را آشکار و هویدا می‌سازد و با رویکرد بینامتنی که ایجاد می‌کند با اشعار شاعران پیشین ارتباط و مکالمه برقرار می‌کند و نشان می‌دهد که تحت تأثیر سخن پیشینی است و سعی دارد با حضور راوی گفتاری در گذشته، با سخن خود، متنی ارتباط‌محور و گفتگو مدار خلق کند. گفتمانی که در ابیات زیر وجود دارد، اعتراضی آشکار در برابر جزمیت و تک‌صدایی غالب است که در نظریه باختین با سخن کارناوالی^۱ برجسته می‌شود:

فقد عمیت قلوبُ ذوي الخطايا وَ مَنْ شَرَبَ الْهَوَانَ فَلَا يُؤُورُ
الشَّعْبُ فِي إِيْرَانِ أَطْلَقَ صَرْخَةً سَتَهْدُ سَطْوَةً قَاتِلِ الْمِعْوَارِ
شُكْرًا سَلِيْمَانِي وَنَمْ مُتَهِنًا فَالْرَايَةُ إِنطَلَقَتْ وَبِالْإصرَارِ

(حلمی، ۲۰۲۰: ۴۹ و ۵۲ و ۵۳)

(ترجمه: ۱. دل‌های خطاکاران کور گشته است. هر آنکه شراب سستی را بنوشد، قیام نخواهد کرد. ۲. ملت ایران فریاد رسایی سر داد که هر مهاجم چپاول‌کننده‌ای را ناتوان خواهد کرد. ۳. ای سلیمانی تو را سپاس، آسوده بخواب که پرچم (جهاد و مقاومت) با پایمردی و مقاومت بیشتری برافراشته شده است.)

یکی از نکات مهمی که در اشعار شاعران ایران و عراق به چشم می‌خورد، این است که؛ شاعران مورد بحث از شعر، آیه استفاده می‌کنند که علاوه بر ویژگی بینامتنی و به کارگیری متون دیگر برای تفهیم مطالب خود، توانسته‌اند فضایی غنی و پویا خلق کنند که سرشار از گفتگو باشد و این گفتگو، زمینه‌ای برای طرح نظرهای مخالف پیدا کرده است. به این ترتیب، حضور «دیگری» در سطح صدا یا شعر نشان ارزشمندی اشعار شاعران ایران و عراق است. هنگامی که در سروده‌های شاعران ایران و عراق از متون گذشته، جملات و یا اشاراتی به میان می‌آید؛ آن جملات و اشارات در واقع صدا و نقل و قول نویسنده آن اثر مورد استفاده است و دیدگاه‌ها و ایدئولوژی‌های او به داخل شعر رسوخ کرده و بر نویسنده و تک‌تک شخصیت‌ها اثر گذاشته و یا در تعامل با آن‌ها قرار گرفته است که علاوه بر اثرگذاری و تکمیل معنا، اشارات بینامتنی را در متن رقم می‌زنند و احترام به «دیگری» و پذیرش او زمینه و بستر «چندصدایی» را در متن فراهم می‌کنند. اما رویکرد بینامتنی در جای‌جای آثار شاعران ایران، بیان حماسی و امیدوارانه موج می‌زند و از این طریق به بیان دلاوری‌ها و رشادت‌های سردار والا-مقام حاج قاسم سلیمانی و ستایش مقام شهید می‌پردازد. این در حالی است که دیدگاه حمید حلمی به

مقوله استبداد و تبعات آن در منطقه و استراتژی ملت ایران و عراق در مقابل این حرکت نسبت به شاعران ایران افراطی تر است و گاه کلام خود را با چاشنی هجو می‌آمیزد.

۲-۲-۲. روایت

پیشبرد روایت با تکیه بر گفتگو باعث می‌شود که صدای شخصیت‌های دیگر نیز در کنار صدای شاعر بروز پیدا کند و شنیده شود. بیان روایی، مهم‌ترین ویژگی منطق گفتگویی اشعار شاعران ایران و عراق در این مقاله است که به آن‌ها اجازه آفرینش فضاها و موقعیت‌های حضور دیگران و طرح جهان‌بینی و ایدئولوژی را می‌دهد و شعر را از سطح تک‌معنایی به چندمعنایی می‌رساند و به اشعار آن‌ها ویژگی گفتگویی می‌بخشد. «در محور روایت، به‌کارگیری زبان‌های روایتی دیگر و گاه وجود راوی، هنگامی که عامل بازتاب‌دهنده نگرشی ویژه باشد. برای نویسنده وجهه دیگری به خود می‌گیرد و به ایجاد گفتمان دوصدایی منجر می‌شود» (باختین، ۱۳۸۳: ۱۱۶). در ابیات زیر علی داوودی شاعر معاصر ایران، راوی قصه دردمند ترور شهید پرآوازه سردار قاسم سلیمانی است و شعرش تصویرگر فضای سیاسی حاکم در جامعه عراق است؛ لذا داوودی همچون باختین راوی قصه تلخ حاکم بر زمانه خود است و چون سودای مکالمه و گفتگو در سر دارد، در نقش یک منتقد اجتماعی با بازتاب صدای کسانی که آرمان‌هایشان نادیده قرار گرفت و به بادرقت و باتجربه‌های تلخ و غم‌انگیز در برابر فشار و ظلم و خفقان قرار گرفته‌اند، دست به انتقاد می‌زند و به لحاظ شرایط و فضای سیاسی با زبان استعاری و کلامی نمادین به گفتگو می‌پردازد. زیباترین انتقادات را رقم می‌زند؛ لذا از روایت برای القای اندیشه و پیشبرد اهداف اجتماعی، سیاسی و تبیین هیجان‌های عاطفی خویش بهره می‌برد:

از کران تا بی کران شب / بر زمین گسترده، اندوهی لب‌لب / شد جهان تیره / تیرگی از تیره شیطان /
 خستگی بر جسم و جان چیره / زوزه باد است گویا / مانده گویا گله بی چوپان! / در شب وحشت /
 هراس از راه؛ از رهن / پس به فتوای دل نومید باید شمع را کشتن! / گور تنگ آرزو؛ سرما / در شب
 چنبه زده. چون ازدهایی مرده دم / بر خویشتن؛ بر ما / در شب دلگیر و دامن گیر شام اما / بی پناهان /
 پرس پرسان یک ز یکدیگر / که آیا رو به فردا هست امیدی؟ / می‌نوازد صبح ما را باز آیا بانگ
 خورشیدی / این سیاه جهل در دنیای آگاهی / در شب بی‌روی آسایش؛ شب سرکش / مرغ دانش،
 بال‌پر بسته / روح داعش / خدمت ابلیس یاغی را کمر بسته / خانه‌ها و شهرها را مرگ دارد می‌کند

جارو (داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۱۲۳).

در تاروپود به هم تافته سروده فوق از علی داوودی، مبارزه با استبداد و اقبال به آزادی، نمودی نگارین و چشم‌نواز دارد. شهود چنین جلوه‌هایی بیشتر در فضای خفقان‌زده جامعه عراق نمود دارد. فضای سیاسی عراق و شرایط ناگواری که زندگی را بر توده مردم دشوار نموده بود، داوودی را بر آن داشته تا در پوشش واژگانی نمادین، ضمن دعوت همگان به مبارزه با ظلم، استبداد را به گوری تنگ و تاریک، قیاس نماید که در آن مجال برای زیستن و آرامش نیست.

مرتضی التیمی، شاعر معاصر عراق، در بیان روایت، نقش مهمی در رساندن صدای مردم رنج-کشیده به گوش جهانیان ایفا کرده است. اوضاع خاص سیاسی و اجتماعی عراق و ترور سردار مقاومت حاج قاسم سلیمانی، باعث گشت تا آنانی که درد جامعه را احساس می‌کردند و تعهد اجتماعی را بر امیال و عواطف شخصی خود مقدم می‌داشتند، برای خود رسالتی قائل شوند و بی‌اعتنا از کنار دردهای جامعه نگذرند. این باور و مسئولیت‌پذیری، باعث گردید تا شاعری چون مرتضی التیمی، به‌عنوان راوی به سرودن اشعاری درباره سردار حاج قاسم سلیمانی بپردازد. التیمی از نبود شهید والامقام سردار قاسم سلیمانی که با رشادت‌های خود در میدان مقاومت و نبرد با شیاطین زمانه، به شهادت رسیده است با لحنی غمگین و اندوهبار این‌گونه سروده‌اش را بیان می‌دارد و سعی دارد مخاطب را با اشعارش همراه و همدل سازد:

علی بابِ عینی جَهَّزَ النِّزْفَ ساجِمُهُ كَأَنَّ بَغُورَ العَمْرِ بَحْرًا يُلَاطِمُهُ
تَجَمَّعَتِ الأَشْلَاءُ حَتَّى تَشَكَّلَتْ عَلَي هَيْئَةِ الفُلْكِ الَّذِي ضَاعَ طاقِمُهُ
وَلَيْسَ يُرَى فِي لَجَّةِ الظُّلْمِ كوكَبٌ لِأَنَّ سِوَادَ العَمْرِ فاضَتْ مَنَاجِمُهُ
وَلَمْ يَبْقَ فِي قَلْبِ المَرِيدِينَ جَدْوَةٌ سِوَى اصْبَعٍ يَسْتَدْكِرُ الطِّفَّ خائِمُهُ

(التیمی، ۲۰۲۰: ۱۷ و ۱۹)

(ترجمه: ۱. در حدقه چشمانم اشک روان به خون تبدیل شد، گویی گذر عمر، دریای پرتلاطمی است. ۲. جنازه‌ها آن‌قدر روی هم انباشته‌شده که به شکل کشتی‌ای درآمده است که ناخدای آن ناپدید گشته باشد. ۳. در اعماق ظلمت ستاره‌ای دیده نمی‌شود؛ زیرا ستاره شناسان روزگار مرده‌اند و دیگر کسی نیست. ۴. در قلب مریدان دیگر شعله‌ای باقی نمانده، جز انگشتی که انگشت آن یادآور واقعه کربلاست.)

در سروده فوق از التیمی شاعر عراق، ما با قضاوت‌های شخصی شاعر درباره مسئله‌ها و وقایع موجود، روبرو نمی‌شویم بلکه در حال و هوای رئالیستی شعر به صداها و آواهای موجود گوش فرا دهیم و رویدادها را گویی از نزدیک شاهد هستیم. اشعار التیمی، یک روایت رئالیستی است و درباره علل بروز حوادث تلخی که کشور عراق را به خاک و خون کشیده نظری یا قضاوتی مطرح نمی‌شود.

جنگ است و زندگی رنگ جنگ‌زدگی را به خود گرفته است و شاعر عراق تنها روایت‌کننده تلخی - های جنگ است بدون آنکه نظرش را درباره گروه تروریستی داعش و رژیم غاصب آمریکا و جنگی را که به وجود آورده‌اند بیان کند. اما در اشعار علی داوودی دیدگاه انسان‌شناسانه بر اثر، حاکم است این همان دیدگاهی است که نظریه چندصدایی نسبت به جهان دارد و همچون نقدی است با بنیان اخلاقی. در سروده شاعر ایران محور اصلی شعر، جنگ است که علیه انسان‌های بی‌دفاع عراق رقم خورده؛ پس انسان هم از محورهای اصلی شعر است؛ انسان‌های مظلوم و بی‌دفاع. علی داوودی با زبانی نمادین با استفاده از ترکیباتی چون «تیره شیطان، سیاه جهل، ابلیس یاغی» به طور صریح دیدگاه و نظرش را درباره جنایت‌های گروه تروریستی داعش و رژیم غاصب آمریکا بیان می‌دارد؛ اما نمی‌توان از بیان این حقیقت خودداری کرد که داوودی بهتر و مؤثرتر توانسته است از صنایع بیانی استفاده کند و تصویرسازی‌های زیادی در شعرش وجود دارد.

۳-۲-۲. ضمائر و لزوم گفتگو

بی‌شک برای شکل‌گیری هر گفتگویی به سه مؤلفه بنیادی نیاز است: «۱. گوینده یا متکلم که سخن را ایجاد می‌نماید. ۲. مخاطب یا مخاطبانی که سخن را می‌خوانند یا می‌شنوند. ۳. کلامی که با واسطه زبان میان دو رکن متکلم و مخاطب رد و بدل می‌شود.» (پورنامداریان، ۱۳۸۵: ۱۷ و ۱۸). ضمائر شخصی و انواع آن، وقتی به کار می‌رود که شخص بخواهد در مورد اشیاء یا اشخاص توضیح بدهد. «دومین جنبه روابط متقابل قهرمان و آفریننده که سبک را تعیین می‌کند، درجه نزدیکی موجود میان آن‌هاست. این جنبه در تمام زبان‌ها یک بیان دستوری بی‌واسطه دارد: کاربرد اول شخص، دوم شخص یا سوم شخص و دگرگونی ساختار جمله بر مبنای فاعل آن («من»، «تو»، «او»). صورتی که داوری درباره شخص ثالث به خود می‌گیرد، صورتی که هنگام گفت‌وگو با دیگری به کار می‌رود و سرانجام صورتی که برای سخن گفتن از خود رواج دارد، (و نیز انواع متفاوت هر یک از آن‌ها) همگی از لحاظ دستوری مشخص و متمایزند. بدین ترتیب، ساختار خود زبان در اینجا، رابطه متقابل گفتگوکنندگان را بازتاب می‌دهد.» (باختین، ۱۳۷۳: ۸۵) لذا شاعران ایران و عراق با تکیه بر این گفته باختین با استفاده از کاربرد ضمائر، ضمن ابراز اندیشه‌ها و ظرافت‌های تفکر خویش، گفتگو و چندصدایی را در اشعارشان آشکار و نمایان می‌سازند ضمائر شخصی، یکی از پرسامدترین اشکال ضمائر در آثار شاعران ایران و عراق هستند که مبین حضور دیگران و یکی از نشانه‌های گفتگومداری و چندآوایی در اشعار آن‌هاست. به عنوان نمونه، محمدرضا طهماسبی در ابیات زیر؛ چه در سطح معنا و چه با به کارگیری ضمائر

شخصی متعدّد گفتگو مند بودن شعرش را نمایان می‌سازد. وی به صراحت می‌گوید که شعرش مخاطب دارد و برای دیگران است که می‌سراید. بدین‌گونه شاعر راه شهید حاج قاسم سلیمانی را پایان یافته نمی‌داند و سپس به شنونده و مخاطب وابسته است آنچه فریاد می‌زند:

مرد و زن از هر سو رسیدیم، ایرانیان روسیدیم	ما رستم و گرد آفریدیم، الحق کزین ایل و تباریم
تو عمروعاصی، حرف مفتی، لات و مناتی و می‌افتی	این بار، کج بین، راست گفتی؛ ما انحنای ذوالفقاریم
قاسم سلیمانی من‌ام من، قاسم سلیمانی تویی تو	او ما شد و دنیا بداند، پیوسته ما در انتشاریم

(همان: ۶۰۵)

محبّت به وطن که جزء طبیعت انسان، سرشت افراد و اجتماعات بشری است، با توجّه به آیه ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقِيمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (روم/۳۰)، «پس تو مستقیم روی به‌جانب آیین پاک اسلام آور در حالی که از همه کیش‌ها روی به خدا آری و پیوسته از طریق دین خدا که فطرت خلق را بر آن آفریده است پیروی کن که هیچ تغییری در خلقت خدا نباید داد، این است آیین استوار حق، ولیکن اکثر مردم «از حقیقت آن» آگاه نیستند.» مورد تأیید قرآن است. محمدرضا طهماسبی شاعر خوش‌ذوق ایران، یکی از بهترین مصادیق شاعران ایران است که ابراز عشق و علاقه او به ایران، در جای‌جای آثار او پیداست. شاعر، در ابیات فوق در یادکرد سرزمین خود، به ستایش گذشته‌ها، مبارزات و حتّی مظاهر دیار خود می‌پردازد. در سروده فوق از طهماسبی، هنگامی که سخن از ملت و سرزمین به میان می‌آید، اسطوره‌ها و قهرمانان ملی که در راه اعتلای فرهنگ و اجتماع خود، رشادت‌ها و دلیری‌ها کردند، مطرح می‌شوند. شاعر توانای ایران، با فخر به ایران و ایرانی، نام سرزمین خویش را زینت‌بخش همه تاریخ می‌داند؛ مردمانی که از دیرباز تاکنون، شاهد بیدادگری اقوام مختلفی بوده‌اند، اما در برابر همه آنان پایداری نموده‌اند و از روی ذلّت در مقابل دشمنان سرخم نکرده‌اند. طهماسبی، با دستمایه قرار دادن مفاخر قومی و ملی خود، به تحریک عواطف مردم پرداخته و حماسه‌سازان واقعی در نظر شاعر ایران، مردم و رزمندگانند چنین نگرشی، به آثار طهماسبی رنگ ملی بخشیده است، او همه مردم ایران را چون رستم، گردآفرید و شهید حاج قاسم سلیمانی، پهلوان و قهرمان و شایسته ستودن می‌داند.

بنابر تعاریف بالا در هر گفتاری که مخاطب حضور دارد، تفاوتی نمی‌کند که روی سخن، من، تو، او یا آن‌ها و... باشد. می‌توان وجوه مختلف منطلق طبیعی گفتگو را در آن جستجو کرد و شعر را با خوانش آراء گفتگویی باختینی سنجید. به حضور ضمائر شخصی در اشعار زیر از شاعر عراقی حمید حلمی دقت نمایید:

۱. عَشَّتْكَ أَلْسَنَةُ الدَّعَاءِ فَخُورَةً
بجهاد قاسم قائد الأحرار
۲. وهو الذي عشقَ الديارَ جميعها
وأحبها مفتوحة الأزهار
۳. وبكتك أفئدةُ الجبالِ لأنها
فقدت عزيزاً ً كامل الأنوار
۴. عرفتك يا حامي الدمارِ مُجاهداً
يحنو على الأجيالِ والأنهار

(حلمی، ۲۰۲۰: ۵۱)

(ترجمه: ۱. زبان‌هایی که به دعا گشوده شد، با افتخار به تو عشق ورزیده‌اند، با جهاد تو ای «قاسم» و ای فرمانده آزادگان آشنایند. ۲. او کسی است که به همه سرزمین‌ها عشق می‌ورزید و گل‌های شکفته شده نیز عشق او را در دل پروراندند. ۳. و کوه‌ها بر تو گریست، چه آن‌ها، عزیز مقدسی را ازدست‌داده‌اند. ۴. آن‌ها تو را ای حامی شرافت، مجاهدی یافتند که بر کوه‌ها و رودها مهر می‌ورزید.)

محمدرضا طهماسبی شاعر خوش‌قریحه ایران، زیباتر و هنرمندانه‌تر توانسته است از طریق ضمائر که از نظر باختین جزء مؤلفه‌های چندصدایی به شمار می‌روند، با فراخوانی شخصیت‌های تاریخی، به نکوهش تسلیم و سازش در برابر ظلم، اراده ملت اسلامی را برانگیزاند و از تفاوت‌های اشعار شاعر ایران با سروده حمید حلمی می‌توان به این نکته اشاره کرد؛ طهماسبی تنها به بُعد عاطفی و احساسی حادثه غم‌بار شهادت حاج قاسم سلیمانی که همراه با اندوه و گریه است، نپرداخته، بلکه با کاربرد ترکیب‌ها و مفاهیم حماسی در پی دلاوری و رشادت‌های سردار شهید قاسم سلیمانی بوده است. مخاطبان در چنین رویکردی، عزت و رشادت سردار را در مبارزه علیه ستم و بیداد استنباط می‌کنند.

۴-۲-۲. گزاره‌های خطابی

گفتگو در فرایند ایجاد ارتباط میان دو یا چند فرد، ظهور می‌یابد و با حضور به صورت مستقیم یا غیرمستقیم مخاطب مفروض شکل می‌گیرد. از دیدگاه باختین «اجتماع با ظهور شخص دوم آغاز می‌شود» (تودورف، ۱۳۷۷: ۶۷) و موجودیت انسان و جهان آدمی، تنها در «ارتباط ژرف، معنا می‌یابد. از این رو، دل‌مشغولی اصلی باختین، صدای «غیر» یا «دیگری»^۱ است.» (پژوهنده، ۱۳۸۴: ۲۳). باختین در آثار خود، مخاطب را در آستانه حضور قرار می‌دهد تا با اثر خود به گفتگو بپردازد. اگر بخواهیم تحلیلی منسجم از خطاب‌ها و گفتگوهای شاعران ایران و عراق ارائه دهیم، باید به جمله‌ها و گزاره‌هایی نیز بپردازیم که بار گفتگویی داشته و به صورت ویژه بر فرایند گفتگو دلالت دارند و حضور مخاطب در مواجهه با آن محسوس است. «برای این منظور، گزاره‌های پرسشی، امری و ندایی که از نظر باختین،

نوعی‌ترین گفتارهای روزمره را تشکیل می‌دهند و شنوندگان خاص خود را می‌طلبند.» (رک: تودوروف، ۱۳۷۷: ۱۵۷) مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

الف) جملات پرسشی

باختین، همواره اجازه پرسش به دیگران و پاسخ به سؤالات را لازمه گفتگو و تکثر آراء می‌دانست. درواقع باختین را باید نظریه پرداز پرسش و پاسخ دانست. احمدی در مورد ذهن پرسش گر باختین چنین می‌گوید: «پرسش یکی از مهم‌ترین پایه‌های تداوم مکالمه است.» (احمدی، ۱۳۷۸: ۹۳). گزاره‌های پرسشی مهم‌ترین گزاره‌ای است که موجب تداعی فضای گفتگویی در کلام می‌شود. در ابیات زیر، ظلم و ستم و جنایت‌های رژیم غاصب آمریکا و گروه تروریستی داعش، ذهن پرسشگر مهدی جهاندار، شاعر ایرانی را به خود مشغول می‌کند و فضای گفتگوی او را به سوی خطاب پرسشی پیش می‌کشاند و این گونه به نظر می‌رسد که جویای مکالمه است. همواره در فضایی دیالکتیکی سیر می‌کند که درصدد تداعی منطق گفتگویی است؛ ازاین‌رو از خواننده سؤالی می‌کند و هدفش تعامل معنایی با مخاطب است. درواقع جهاندار برای پر کردن خلأهای معنایی‌اش یا به علت نیاز به تأیید دیگران که خود بیانگر اعتقاد به حضور صدای دیگری و گفتمان است، نظر خواننده را نیز جویا می‌شود. پرسش‌ها در ابیات زیر از حوادث ناگوار در جامعه که همان ترور ناجوانمردانه سردار مقاومت حاج قاسم سلیمانی است سرچشمه می‌گیرد که عمدتاً پرسش‌های اعتراضی است و در شعر مدرن و معاصر و به‌ویژه در اشعار مهدی جهاندار، این گونه گزاره‌های پرسشی خودنمایی می‌کند:

چه زیباست از پهلوانان تواضع	چه غوغاست بالای با خاک یکسان
بمیرم که انگشتری مانده بر جا	از آن قد رعنا با خاک یکسان
چه کرده‌ست با جان و قلب امیرش	تنِ ارباباً اربای با خاک یکسان
علم کو؟ عمو کو؟ صفا کو؟ سبو کو؟	چه شد مشک و سقای با خاک یکسان؟

(داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۳۴)

پرسش‌هایی که در سروده فوق از مهدی جهاندار مطرح می‌شوند در راستای بیان مضامین سیاسی و اجتماعی است. پرسش‌ها در اشعار جهاندار درواقع وسیله‌ای است تا شاعر به تداوم گفتار و ارتباط خود با مطلوب و آرمان‌های خود پردازد. طرح این پرسش‌ها بیشتر می‌تواند مخاطب را با حال شاعر و

مقصود او آشنا گرداند؛ زیرا خواننده با هر پرسشی که روبرو می‌شود بیشتر بر جواب آن نیز متمرکز می‌شود.

به‌کارگیری متعدد گزاره‌های پرسشی در شعر زیر از مرتضی‌التمیمی، شاعر معاصر عراق همراه با پرسش‌هایی است که وی در تلاش برای پاسخی برای آن‌ها می‌باشد. این نوع از گزاره‌های خطابی از ویژگی‌های چندآوایی است که در آثار وی نمود فراوانی دارد:

۱. صِفْ لِي الْجَنَانَ وَفَسِّرْ كُنْهَهَا وَعَجِّزْ كُلَّ نَبِيٍّ حَارَ بِالْوَصْفِ
المخفي
۲. وَكَيْفَ تُنْشِفُ رِيحَ الرَّبِّ جَسْمَكَ مِنْ
عَطْرِ النَّحُورِ فَتَعْلُو هَمَّتَهُ الْخَصْفِ
۳. هِنَاكَ مَاذَا تَرَى؟ كَيْفَ النَّعِيمِ بَدَا؟
حَقًّا هِنَاكَ مَلِيكَاتٌ عَلَى الْجَرْفِ؟
۴. حَقًّا تَمَرَّ عَلَى الْأَزْهَارِ فِي جَسِدِ
مُمُوسِقِي يَدْفَعُ الْأَزْهَارَ لِلْعَرْفِ؟
۵. حَقًّا سَأُنْسِي رِعَافِي كَلِمَا سَقَطَتْ
جُورِيَّةٌ تَسْبِقُ التَّوَلِيْبَ لِلنَّزْفِ؟

(التمیمی، ۲۰۲۰: ۱۳ و ۱۷)

(ترجمه: ۱. از بهشت برای من بگو و حقیقت پنهان آن را برایم آشکار کن و بگو که چگونه همه پیامبران از توصیف آن عاجز گشته‌اند. ۲؛ و چگونه باد خداوند گار جسم تو را از عطر گردن‌ها می‌نوشاند و همت چیدن در روح فزونی می‌یابد؟ ۳. آنجا چه می‌بینی؟ بهشت الهی چگونه به نظر می‌رسد؟ آیا به‌راستی در آنجا فرشتگانی در ساحل رود نشسته‌اند؟ ۴. آیا به‌راستی وقتی با جسمی طرب‌انگیز از کنار گل‌ها گذر می‌کنند، شکوفه‌ها را به نغمه‌سرایی وامی‌دارند؟ ۵. آیا به‌راستی ضعف و خونریزی خود را به فراموشی خواهم سپرد، هر بار که گل‌سرخ بر زمین می‌افتد و ریزش خورش بر گردافشانی‌اش پیشی می‌گیرد؟)

از مهم‌ترین گزاره‌های تداعی‌کننده فضای گفتگویی در یک اثر ادبی، به‌کارگیری تعابیر پرسشی است «در گفتگو و پرسش است که همواره حضور شخص دیگری به‌عنوان من دیگری، دیگربودگی یا بین الأذهانیت احساس می‌شود که یا مورد پرسش واقع می‌شود یا به او پاسخ می‌دهد.» (تودوروف، ۱۳۷۷: ۲۰۳) اشعار شاعران ایران و عراق منطبق با توضیحات ارائه‌شده از تودوروف است که در اشعار شاعران مذکور، گزاره‌های پرسشی با عنصر چندصدایی متجلی و عرضه‌شده است.

ب) جملات امری

امر نیز چون گزاره‌های پرسشی، ذهن مخاطب را به آن‌طرف مقابل سخن می‌کشاند. جملات امری چه باحالتی آمرانه و چه باحالتی دوستانه نشان‌دهنده حضور رکنی دیگر و شخصیتی دیگر در کنار گوینده کلام است و بدین معنا احمد بابایی شاعر ایرانی با دخالت دادن دیگران، محتوا و مفهوم اشعار خود را

بیان می‌کند و زمینه را برای حضور دیگری فراهم می‌سازد. «گاهی گوینده، فعل امر را به کار می‌برد و مقصود و غرضی جز امر و فرمان، مدّ نظر اوست که جنبه بلاغی و ادبی دارد و موجب تأثیر کلام می‌گردد و زبان‌شناسان از آن به‌عنوان کنش تأثیر گفتار یاد می‌کنند.» (یول، ۱۳۹۱: ۶۸). جمله‌های امری از دیگر شگردهای ایجاد و تداوم منطق گفتگویی شاعران ایران و عراق است؛ اگرچه در جمله‌های امری، حاکمیت با تک‌صدایی است و لحن آمرانه، آواهای دیگر را به خاموشی می‌کشاند؛ اما در این نوع جملات هم مخاطب حضور دارد. «بنابراین هر آهنگی دارای دو گرایش است: نسبت به گوینده، حکم متحد یا شاهد را دارد و نسبت به موضوع گزاره، حکم سومین شرکت‌کننده زنده را؛ آهنگ به سرزش، نوازش، تحقیر یا افشای موضوع گزاره می‌پردازد. این گرایش اجتماعی دوگانه، تعیین‌کننده و معنا بخش همه جنبه‌های آهنگ است. این امر در مورد دیگر جنبه‌های گزاره کلامی نیز صادق است: تمام آن‌ها در همین فرآیند گرایش دوگانه گوینده ساخته می‌شوند و شکل می‌گیرند.» (باختین، ۱۳۷۳: ۷۶)

شاعران ایران و عراق بنابراین گفته میخائیل باختین، از گزاره‌های کلامی علی‌الخصوص جمله امری برای بیان تهدید، تحقیر و توبیخ مخاطب (سران کشور آمریکا) بهره برده‌اند؛ که از دیگر عوامل ایجاد فرآیند گفتگویی در اشعارشان می‌باشد و در اجتماعی نمودن اشعارشان دخیلند و به دلیل ایجاد تعامل دوگانه میان شاعر و مخاطب می‌توانند باحالتی آمرانه، متن ادبی را از حالت تک‌آوایی خارج و وارد دوگانگی و چندبعدی کنند

در ابیات زیر، از احمد بابایی، شاعر ایران با آوردن جمله امری چون: برسان و برسانید که مقاصد تحکمی دارد، می‌کوشد تا خواننده را با خودیار و همراه کند و تهدید خود را علیه رژیم غاصب آمریکا بیان دارد و جمله امری را در این غرض بکار برده است. پس گاهی یک جمله آمرانه توأم با غرض تهدید مخاطب، مطرح می‌شود که بار گفتگویی شعر را نمایان می‌سازد:

کدخدا را برسانید که حق تابنده ست مالک افتاد ولی خشم مقدّس زنده ست
کدخدا را برسان! جلوه به زخم آکنده ست خون ما بت‌شکنان، گور بتان را کنده ست

(داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۴۴ و ۴۶)

گاهی شاعر برای تحقیر و توبیخ مخاطب، فعل جمله را به‌صورت امری به کار می‌برد. در شعر زیر حمید حلمی شاعر عراقی، با بکار بردن جمله امری که مبین و بیانگر تحقیر و توبیخ سران کشور آمریکا می‌باشد در وهله اول رهیافتی برای مورد تشریح و ایضاح قراردادن نکته بلاغی موجود در متن و در نتیجه

به چالش کشیدن زاویه‌های ذهن حقیقت‌جوی خواننده می‌باشد؛ و این گونه میزان گفتگومندی شعرش را هویدا می‌سازد:

۱. خُذِ «تَرْمِ» بِالذَّلِّ الْمَحْفَرِ حَيْثُمَا يَكُونُ وَلَا تَجْعَلُهُ رِدْفَ نَجَاةِ
 ۲. فَقَدْ قَتَلَ اللَّطْفَ الْجَمِيلَ مُدَافِعاً عَنِ الصِّدْقِ وَالْإِيمَانِ وَالصَّلَوَاتِ
 (حلمی، ۲۰۲۰: ۴۰)

(ترجمه: ۱. «ترامپ» را در هر کجا که هست با ذلت خوارکننده‌ای عذاب کن و او را از راه نجات، دور بدار. ۲؛ که او «لطف جمیل» را به شهادت رساند همو که از راستی‌ها و ایمان و نماز دفاع می‌کرد.)

ج) جملات ندایی

جمله‌های ندایی از جمله زمینه‌هایی است که در آن، سخنور به‌طور مستقیم با مخاطب یا «تو» وارد مکالمه می‌شود و آن را مورد خطاب قرار می‌دهد. کاربرد این گزاره‌ها در اشعار شاعران ایران و عراق از بسامد چشم‌گیری برخوردار است. در ابیات زیر علی‌الحلیم السالمی شاعر معاصر عراق، با مظاهر هستی، به مکالمه می‌پردازد و خطاب‌های او، دیواره‌های دنیای انسانی را درمی‌نوردد و با طبیعت و همه جلوه‌هایش به گفتگو می‌نشیند تا غم جان‌سوز از دست‌دان شهید والامقام (سردار قاسم سلیمانی) و هم‌چنین جاودان بودن این شهید را به گوش جهانیان برساند. به اعتقاد بوبر، «یکی از فضاهایی که جان رابطه‌ها در آن نمود می‌یابد، فضای زندگی با طبیعت است.» (بوبر، ۱۳۸۰: ۵۴) خطاب به طبیعت را در ابیات زیر، نمی‌توان بیرون از فضای گفتگویی دانست؛ چون اساس تعامل و گفتگو که بر پایه رابطه «من-دیگری» است، در آن لحاظ می‌شود. خلق چنین فضایی در ابیات زیر در ایجاد کنش تعاملی شاعر، نقش آفرین است. عبدالحلیم السالمی مثل یک انسان، با طبیعت رفتار می‌کند و با همان کیفیت به گفتگو می‌پردازد و «آسمان و مرزهای پیکار» را مورد خطاب قرار می‌دهد، با آن‌ها حقایقی تلخ و غمبار را بازگو می‌کند؛ لذا شنونده فهیم و دردمندی واقع‌شده‌اند که شاعر، نهایت غم و اندوه خود را با آن‌ها می‌گوید که گویی با موجودی ذی‌شعور مکالمه می‌کند:

۱. ثَعْوَرَ الْوَعْيِ نَامِي فَقَدْ رَاحَ قَاسِمٌ شَهِيداً تَرْدِي بِالْأَمَاءِ حَرِيرَا
 ۲. وَلَا تَخْشَعِي مِنْ طَلْقَةٍ بَعْدَ قَتْلِهِ وَلَا قِصْفِ طَيَّارٍ يُدْوِي مُبِيرَا
 ۳. أَلَا يَا سَمَا جُودِي عَلَيْهِ سَحَابَا وَصَيِّي عَلَى الْأَشْلَاءِ غَيْثًا غَزِيرَا
 (السالمی، ۱۳۹۹: ۱۸۶)

(ترجمه: ۱. ای مرزهای پیکار! آرام بخواب که قاسم، به شهادت رسید؛ آزاده‌ای که در حریر خون خود پیچیده شد. ۲. پس از شهادت او نه از شلیک گلوله بهراسید و نه از بمباران هواپیمایی که صدای مهیب نابودی را سر می‌دهد. ۳. ای آسمان با ابره‌ایت سخاوتمندانه بر او بار و بر پیکر پاره‌پاره‌اش بارانی سرشار فرو ریز.)

در ابیات زیر، شاعر ایران (محمد مهدی سیار) با اسباب و لوازم بی‌جان زندگی به صورت منادایی سخن می‌گوید و «تیغ و شمشیر» را مورد خطاب، طعن و سرزنش قرار می‌دهد که هر چند اقدامات باطل و بیهوده رژیم غاصب آمریکا بر ما مسلط شوند؛ ولی هم‌چون سردار والامقام (حاج قاسم سلیمانی) مرگ با عزت (شهادت) را می‌پذیریم؛ اما تن به ذلت و خواری نمی‌دهیم. ظرافت‌های تفکر شاعر، مفاهیم سیاسی و اجتماعی در جمله ندایی زیر به چشم می‌خورد و خطابی که شاعر در شعرش آورده، جنبه حماسی پیدا کرده است؛ لذا گفتگو و چندآوایی در ابیات زیر نمود بارزی دارد؛ بنابراین می‌توان گفت در سروده محمد مهدی سیار، ساز حماسی بی‌پروایی از خصم ددمنش و تن ندادن به خواری، همواره کوک است. در بزنگاه دل‌آرای سرباختن شهیدان در آستان مقدس حضرت دوست، شاعری چون سیار، عاشقانه به پیشواز مرگ می‌تازد و تهدید دشمن را این گونه به سخریه می‌گیرد:

ای تیغ، سرسنگین مشو با ما سبک‌سرها	دست از دل ما برمدارید، آی خنجرها
رودیم و اشهد گفتن ما بر لب دریاست	ننگ است ما را مرگ در مرداب بسترها
پیشانی ما خط به خط، خط مقدم بود	ما را سری دادند سرگردان سنگرها

(داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۵۶)

در ابیات فوق از روزنه نگاه شاعر ایرانی، محمد مهدی سیار، شهید حاج قاسم سلیمانی، جان خویش را خاضعانه در کف نهادند و عاشقانه به دفاع پرداختند و سرانجام به درجه رفیع شهادت سرافراز گشتند تا مبادا خصم پیشگان خام‌اندیش گمان کنند که ایرانیان به خواری و ذلت خو کرده‌اند. شاعر در نگرش «مرگ‌ستایی» و «ذلت نکوهی»، زندگی و هر آنچه را که در آن است و می‌نهد و مرگ را در ساحت جهاد و مبارزه با دشمنان، به عنوان ابزاری معنوی در راه مجد و عزت سرزمین خویش عاشقانه می‌جوید.

جملات ندایی از جمله زمینه‌هایی است که در آن سخنور به طور مستقیم با تو مخاطب وارد مکالمه می‌شود و آن را مورد خطاب قرار می‌دهد. دیگر گونه‌های گفتاری که در اشعار محمد مهدی سیار و علی عبدالحلیم السالمی دیده می‌شود، جملاتی است که در قالب ندا به نگارش درآمده‌اند و از حضور

حداقل دو طرف گفتگو حکایت دارد. گویا شاعران مورد بحث با آوردن چنین ساختارهایی در اثناء شعر بار دگر توجّه خواننده را بر وجود طرف دیگر گفتگوی خود جلب می‌کنند.

جملات ندایی که یکی از مؤلفه‌های چندصدایی در سروده شاعر خصم‌ستیز ایران است، ماهیت اعتقادی و انتقادی دارد و گفتمان‌ها، جهت‌گیری انتقادی و معترضانه دارند و در تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرند؛ لذا مفاهیم سیاسی و اجتماعی به چشم می‌خورد اما در سروده حمید حلمی شاعر عراق، گفتمان‌ها احساسی و عاطفی هستند و نگرش‌های عاطفی در تقابل با نظرگاه‌های دیگر قرار می‌گیرند.

۵-۲-۲. کارناوال^(۲)

کارناوال برآمده از جشن‌های خیابانی متداول در میان توده مردم است. «دنیای آرمانی توده مردم در سده‌های میانی اروپا در همین جشن‌های خیابانی و کارناوال‌ها و ترانه‌های عامیانه متجلی می‌شد. کارناوال به منظور زمینی کردن هر امر مقدس، کوچک کردن و از باور گریختن، به طبقات فرودست جامعه مجال می‌داد تا به نوعی در مقابل فرهنگ خشک و رسمی حاکم بایستد و آن را به تمسخر گیرند و به رهایی خویش بیندیشند؛ از این رو، در کارناوال، دنیایی وارونه خلق می‌شود و هر نوع سلسله مراتبی از میان می‌رود و برابری، حاکم می‌گردد. تکثر و چندگونگی موجود در کارناوال، آن را به رمان چند-آوایی نزدیک می‌کند.» (مقدادی و بوبانی، ۱۳۸۲: ۲۲) پاره‌ای از مصادیق سخن کارناوالی از دیدگاه باختین عبارتند از: «ریشخند و تمسخر و طنز، اهمیت به تن و جسم در مقابل توجّه فرهنگ حاکم به امور معنوی، ردّ تفکر استبدادی، توجّه به امور غیرمعارف و خارج از تناسب، تماس آزادانه و آشنا بین اشخاص و» (تودوروف، ۱۳۷۷: ۱۵۴).

«خنده هرگز به دنیای حاکمان راه نیافت و همواره اسلحه‌ای در دست مردمان باقی ماند. در حقیقت، خنده ابزار مکالمه‌ای توده‌ها بود که نه مانعی می‌شناخت و نه مرز و محدوده‌ای داشت. بدین‌سان در هر شکل تجلی هنر مردم، در جشن‌ها، کارناوال‌ها، نمایش‌های خیابانی و ادبیات هجوآمیز و طنزآلود سده‌های میانه، خنده از جایگاهی انکارناپذیر و مهم برخوردار بود.» (Bakhtin, 1981: 106) این خنده، سازنده و دربردارنده نوعی نقد و یا اعتراض به وضعیت موجود است که در اشعار کاویانی و حمید حلمی به وفور دیده می‌شود.

در ابیات زیر محسن کاویانی، شاعر معاصر ایران، به‌عنوان نماینده خصم‌ستیز و استبدادستیز در جامعه خود، به جزم‌اندیشی و تک‌صدایی و جنایت‌های رژیم خودکامه و غاصب آمریکا اعتراض

می‌کند. او هم چون باختین دریافته که تنها از طریق شوخی و ریشخند، می‌توان فریادهای اعتراض‌آمیز خود را آشکارا به گوش جهانیان رساند و با صدای مسلط در جهان، وارد مکالمه شد. اعتراض طنزآلود شاعر به سران دولت آمریکا، آفریننده چندآوایی می‌باشد. کاویانی به مزدوری و بیدادگری سران دولت آمریکا (ترامپ) اشاره می‌کند و با استفاده از اسلوب تهگم و ریشخند، فضایی طنزآمیز بر ایات خود حاکم می‌سازد و عنوان «کدخدا» تعبیری است که کاویانی برای (سران دولت آمریکا) به کار می‌گیرد و تصویری تمسخرآلود و تهگم‌آمیز به نمایش می‌گذارد:

عباس‌ها را می‌کشی، ای شمر خودکامه	زیرا که بیزارند آن‌ها از امان نامه
ای دشمن خونخوار، بنشین و تماشا کن	هنگام رزم ماست؛ گورت را مهیا کن
ای آنکه با تو پُر شده میقات بعضی‌ها	ای کدخدا و قبله حاجات بعضی‌ها
ما را تو با این کار خود بیدارتر کردی	سردار ما را شک نکن سردارتر کردی

(داوودی و رستمی، ۱۳۹۹: ۷۱ و ۷۲)

محسن کاویانی در سروده فوق، شخصیت تاریخی مربوط به «شمر» را بسط و گسترش داده، آنگاه چنین مفهومی را بیان کرده که در هنگام جنگ علیه باطل دشمنان خونخواری هستند که ظلم و ستم را آشکارا به انجام می‌رسانند، پس «شمرها» بسیارند. شاعر در حقیقت با این تصویر و مضمون و نیز با استفاده از این شخصیت، نوعی انتقاد از خفقان موجود در کشورهای اسلامی و ترور سردار حاج قاسم سلیمانی کرده است. او شخصیت «شمر» را در زمان حال استفاده کرده و به شخصیت، بسط مفهومی داده است؛ زیرا او خود را حامی و مدافع تمام جهان اسلام و مسلمانان می‌داند؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت؛ شاعر، از نوعی فراخوانی شخصیت‌های دینی، تاریخی برای نشان دادن جهت‌گیری‌های فکری خود استفاده کرده است. شخصیت‌های مذهبی و تاریخی چون: حضرت عباس (ع) که در گذر زمان به‌عنوان نماد ایثار، معنویت و ایمان در مقابل «شمر» که مظهر دنیاگرایی و طغیان و ظلم‌اند مورد اشاره قرار گرفته است. استعمال این نمادها، نوعی انقلاب برابر واقعیت‌های اجتماعی تأکید دارد.

حمید حلمی، شاعر عراق، به‌عنوان یک شاعر اجتماعی، نسبت به مسائل عصر خود دیدگاهی حسّاس و انتقادی دارد. انتقادهای صریح و تلخ، ایات او را به سخن کارناوالی نزدیک ساخته است و بر ماهیت گفتگویی و تعاملی شعر او افزوده است. یکی از مهم‌ترین زمینه‌های کارناوالی سخن حمید حلمی، انتقادهای او نسبت به (ترامپ) است که حرف‌هایش را با شوخی و تمسخر می‌زند. از گفتار شاعر پیداست که او نیز در مقام یک نظریه‌پرداز، به آنچه باختین از منطق مکالمه و کارناوال در نظر

دارد، رسیده است. اطلاق «چهارپا (اللاغ)» بر انسان (ترامپ) استعاره تهکمی است؛ «یعنی ریشخند و طنز؛ اما در این ریشخند و طنز، جهانی اندوه، مستتر است و به اصطلاح این لبخند، لبخندی از سر درد است» (شمیسا، ۱۳۷۲: ۱۷۲)؛ یعنی همان لبخندی که باختین^۱ در کارناوال جستجو می‌کند:

۱. سَرَقَتْ وَ تَطَلَّبُ نَفَطْنَا بَفِظَاظَةٍ وَ تَرَامِبُ یَبِغِی غَلَّةَ الْآبَارِ
۲. مَنْ یَشْتَرِیهِ حَمَارَ شَعْبٍ أَنْكُرُوا كَلَّ الْمِبَادِی وَ ارْتَصَّوْا بِالْعَارِ
۳. جَعَلُوهُ سَائِسَهُمْ فَلَا أَهْلًا بَمَنْ جَعَلَ الْبِلَادَ رَهْبِنَةً لِحَمَارِ

(حلمی، ۲۰۲۰: ۵۲)

(ترجمه: ۱. چپاول کرد و وقیحانه نفت ما را می‌خواهد و «ترامپ» خواهان آذوقه سیلوهاست. ۲. چه کسی مرکب ملتی را می‌خرد که عقاید و باورهای خود را انکار کرده و به ننگ و عار تن داده است؟ ۳. او را سرور خود قرار دادند، پس نابود باد کسی که سرزمین‌ها را اسیر یک چهارپا (اللاغ) کرد.)

در ابیات فوق از حمید حلمی، نوعی سخریه وجود دارد که می‌توان گفت: به تنهایی جهت تخریب شخصیت سران دولت آمریکا نبوده، بلکه شاعر از نوعی طنز در شعر خود استفاده کرده است تا بدین وسیله، مردم تحت تأثیر اندیشه‌های سیاسی او قرار بگیرند و بدین منظور، از طرفی ترامپ و از طرف دیگر، ملتی را که خواری را پذیرفته‌اند، با نوعی تمسخر سرزنش کرده است.

محسن کاویانی، با کنار هم قرار دادن شخصیت‌هایی با افکار و ویژگی‌های متفاوت و بعضاً متضاد، یک موقعیت پلی فونیک را به وجود می‌آورد تا هر صدایی بتواند مستقل از صداهای دیگر و در فضایی خارج از سلطه شاعر، خودش را به منصفه ظهور رسانده و مطرح سازد. او از طریق به کارگیری ابزاری چون استعاره تهکمی، ریشخند و طنز که اساس کارناوال به شمار می‌رود، به خصلت‌های مکالمه‌ای بودن اثرش در مقابل صدای تک‌گویانه می‌افزاید و بستر ابیاتش را آراسته به کلامی دوسویه یا چند-سویه و مکالمه‌ای می‌گرداند. شاعر توانای ایران، مکالمه را به عنوان زبانی که مسئولیت‌اش صرفاً بر عهده و انحصار یک شخصیت باشد خارج ساخته و به صدای دیگری این اعتبار را می‌بخشد تا در فضایی آزاد به طنین درآید و شنیده شود، تعدد و تکثر صداها در اشعار کاویانی، نکته‌ای قابل توجه است و تنوع صداها بسیار زیاد است و به لحاظ مؤلفه‌های چندصدایی، شاهد صداهای متفاوتی هستیم اما تعدد صداها در اشعار حمید حلمی شاعر عراق، نمود کمتری دارد.

۳. نتیجه‌گیری

بررسی آثار شاعران مورد بحث در این پژوهش با بررسی الگوی باختینی مسائل چشم گیری در رابطه با آوای گوناگون گفتگو و روابط بینامتنی در شعر را روشن کرد:

لذا در اشعار شاعران ایران و عراق، همانند رمان، شاعران می توانند خطاب به یک شخص خاص، طبیعت یا اجتماع و مردم در قالب ضمائر مختلف، گزاره های خطابی (ندایی، پرسشی، امری)، گفتگومندی را در سطح شعر تجلی بخشند.

بنابراین هر سخنی خطاب به کسی بیان می شود. این پرسش ها و نداها نشانگان بارز گفتگومندی در سطح نظم هستند که در آثار شاعران مورد بحث به طرق مختلف قابل رؤیت می باشند. به طور خاص تر شاعران ایران چه در سطح معنا و چه با به کارگیری ضمائر شخصی متعدّد و جملات پرسشی گفتگومند و چندآوا بودن اشعارشان را نمایان می سازند و به صراحت بیان می دارند که اشعارشان مخاطب دارد و برای دیگران است که می سرایند و در آنچه فریاد می زند به شنونده و مخاطب وابسته هستند.

بی شک، یکی از ملزومات چندآوایی در اشعار شاعران ایران و عراق، حضور اشخاص مختلف برای بیان دیدگاه ها و بروز نظرات گوناگون است و زیرکی شاعران در شخصیت پردازی، مناسب ترین شیوه را برای انتقادهای سیاسی و ابراز دیدگاه های کمتر شنیده شده در فضای استبدادی و تک صدایی ایجاد می کند.

تلمیحات و روابط بینامتنی در اشعار شاعران معاصر ایران در اشارات دقیق و بینامتنی با قرآن و سایر کتب مذهبی و همچنین با آثار منظوم کهن خلاصه نمی شود؛ بلکه اساطیر کهن فارسی و یونانی و سایر ملل نیز وجود دارد؛ اما در اشعار شاعران عراق تلمیحات، تشبیهات و نمادپردازی ها با تکنیک های خاص ادبی ابراز داشته شده با آثار منظوم کهن و قرآن روابط بینامتنی بیشتری داشته و از نمود بالاتری برخوردار است.

از این رو، هم نوایی اشعار شاعران ایران و عراق با اندیشه های باختین را می توان در مبارزه شاعران با ساختار سیاسی تک صدا و مکالمه ستیز جستجو کرد. در نهایت منطق گفتگویی اشعار شاعران مورد بحث حکایت از آن دارد که با وجود تأکید باختین بر رمان، می توان پاره ای از اشعار را هم از این دیدگاه بررسی کرد.

۴. پی نوشت ها:

(۱). میخائیل باختین در ۱۶ نوامبر ۱۸۹۵ در شهر اورل در یک خانواده اشرافی به دنیا آمد. پدرش کارمند بانک بود و به اقتضای کارش در چند شهر روسیه خدمت کرده بود و بنابراین سال های اول دوران کودکی باختین

نخست در شهر اورل، سپس در ویل نیوس و سرانجام در اودیسایا، شهری که دوره دبیرستان را در آنجا به پایان برد، سپری گردید. باختین در سال ۱۹۱۳ در دانشگاه همان شهر در دانشکده تاریخ و فلسفه ثبت‌نام نمود؛ اندکی بعد به دانشگاه پترزبورگ، جایی که برادرش دانشجو بود منتقل گردید. در سال ۱۹۱۸ باختین تحصیل دانشگاهی را به اتمام رساند و به شهر نول عزیمت کرد و به مدت دو سال در آنجا به تدریس پرداخت. شخصیت مهم و درعین حال دوست صمیمی باختین، کافان؛ ویراستار دایرةالمعارف عظیم روسیه بود، ما تأثیر اندیشه‌های کافان را در رابطه با علم ارزش‌ها و لزوم بازاندیشی مفهوم تضاد ذهنی-جهانی را در نخستین اثر باختین، هنر و مسئولیت (۱۹۱۹) مشاهده می‌کنیم. باختین در سال ۱۹۲۰ در شهر ویتبسک نقل مکان کرد. زمانی که باختین در شهر ویتبسک به سر می‌برد دو رویداد مهم در زندگی وی رخ داد: در سال ۱۹۲۱، با النا الکساندروما آکلوویچ^۱ ازدواج کرد. در سال ۱۹۲۳ باختین به بیماری استخوان پا مبتلا شد و به قطع پای وی در سال ۱۹۳۸ منجر گردید. در سال ۱۹۲۴ باختین به لنینگراد^۲ برگشت و در مؤسسه تاریخ به کار مشغول شد. در این زمان بود که باختین به چاپ برخی از آثار خود همت گمارد. باختین در سال‌های پایانی حیاتش از شهرت و اعتباری که سال‌ها از وی دریغ شده بود برخوردار گردید. گروهی از محققان جوان در دانشگاه مسکو و در مؤسسه گورکی مانند کوژینوف^۳ و بوچارف در راه آرمان وی گام‌هایی برداشتند و زبان‌شناس و نظریه‌پرداز برجسته روس، ایوانف^۴، او را یاری می‌رساند. کتاب داستایوفسکی در سال ۱۹۶۳ به همت کوژینوف دوباره به چاپ رسید. (عزب‌دفتری، ۱۳۸۰: ۴۲ و ۴۳)

(۲). در اندیشه باختین، کارناوال مفهومی است که در آن صدهای متمایز فردی، شنیده می‌شوند؛ نشو و نما پیدا می‌کنند و با همدیگر به کنش متقابل می‌پردازند. کارناوال، روش باختین برای شرح سبک چندآوایی داستایوفسکی بود: هر شخصیت داستانی منفرد، قویاً تعریف شده و همزمان، خواننده شاهد تأثیر انتقادی هر شخصیت بر شخصیت دیگر است. به این معنا هر شخص، صدهای بقیه را می‌شنود و شخصیت دیگری را شکل می‌دهد. کارناوال، وابسته به جمع است و همه در مدت زمان برپایی کارناوال برابرند. (حسینی رضایی، ۱۳۹۴: ۱۴۴).

منابع

قرآن مجید (۱۳۸۴). ترجمه محمد مهدی فولادوند، تهران: دارالقرآن الکریم، چ ۴.

احمدی، بابک (۱۳۷۸). ساختار و تأویل متن. تهران: مرکز.

1. Elena Alexandruma Aklovich
2. Leningrad
3. Kozhinov
4. Ivanov

- ایگلتون، تری (۱۳۸۰). پیش درآمدی بر نظریه ادبی. ترجمه عباس مخبر، تهران: مرکز. آفی، نوئل مک (۱۳۸۴). ژولیا کریستوا. ترجمه مهرداد پارسا، تهران: مرکز.
- باختین، میخائیل (۱۳۷۳). سودای مکالمه، خنده، آزادی. ترجمه محمد جعفر پوینده، تهران: آراست.
- باختین، میخائیل (۱۳۸۳). زیبایی‌شناسی و نظریه رمان. ترجمه آذین حسین‌زاده، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات هنری.
- باختین، میخائیل (۱۳۸۷). تخیل مکالمه‌ای جستارهایی درباره رمان. ترجمه رؤیا پورآذر، تهران: نی.
- بوهر، مارتین (۱۳۸۰). من و تو. ترجمه ابو تراب سهراب و الهام عطاردی، تهران: فرزانه روز.
- پورنامداریان، تقی (۱۳۸۵). منطق گفتگو و غزل عرفانی. مطالعات عرفانی، شماره ۳، ۱۵-۳۰.
- پژوهنده، لیلیا (۱۳۸۴). فلسفه و شرایط گفتگو از چشم انداز مولوی با نگاهی تطبیقی به آرای باختین و بوهر. مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۷۷، ۱۱-۳۴.
- تودوروف، تزوتان (۱۳۷۷). منطق گفتگویی باختین. ترجمه داریوش کریم، تهران: مرکز.
- تودوروف، تزوتان (۱۳۷۳). باختین؛ بزرگ‌ترین نظریه پرداز ادبیات در قرن بیستم؛ سودای مکالمه، آزادی، خنده: میخائیل باختین. محمد جعفر پوینده، تهران: آراست.
- التمیمی، مرتضی (۲۰۲۰). شبیه الوطن النازفة. بغداد: دار السیاب.
- جایز، گرتود (۱۳۷۰). سمبل‌ها. ترجمه محمد رضا بقا پور، ناشر: مترجم.
- حلمی البغدادی، حمید (۲۰۲۰). أصفیاء العراق. بیروت: مؤسسة البلاغ.
- حسینی رضایی، حمیده (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی چندصدایی در نثر «احمد محمود» و «جبران خلیل جبران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- داوودی، علی و کاظم رستمی (۱۳۹۹). قنوس قدس. قم: خط مقدم.
- روحانی، رضا (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل رویکرد عرفانی مولوی به واقعه عاشورا. پژوهشنامه عرفان. (۱۳). ۲۵-۴۹.
- السالمی، علی عبدالحلیم (۱۳۹۹). سرو ماندگار. ترجمه عزت ملا ابراهیمی و پرستو قیاسوند و معصومه تقی‌زاده، تهران: تواناگستر.
- سلدن، رامان و پیتر ویدسون (۱۳۷۷). راهنمای نظریه ادبی معاصر. ترجمه عباس مخبر، تهران: طرح نو.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۲). نگاهی به فروغ، تهران: مروارید.
- عزب دفتری، بهروز (۱۳۸۰). درباره باختین: زندگی، آثار و اندیشه‌های او. کتاب ماه ادبیات و فلسفه. (۵۲ و ۵۳). ۳۶-۴۵.
- گاردینر، مایکل (۱۳۸۱). تخیل معمولی باختین ترجمه یوسف ابادری. فصلنامه ارغنون، (۲۰).
- متنبی، احمد بن حسن (بی‌تا). دیوان متنبی، بیروت: دارصادر.

مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۷۸). *کلیات شمس تبریزی*. تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، چاپ چهارم، تهران: امیرکبیر.

هارلند، ریچارد (۱۳۸۱). *درآمدی تاریخی بر نظریه ادبیات از افلاطون تا بارت*. ترجمه شاپور جورکش، تهران: چشمه.
یول، جورج (۱۳۹۱). *کاربرد شناسی زبان*. ترجمه محمد عموزاده و منوچهر توانگر، تهران: سمت.

References

- Quran Majid. (2005). *Translated by Mohammad Mehdi Fooladvand*. Fourth edition. Tehran: Dar Al-Quran Al-Karim. (In Persian).
- Ahmadi, B. (1999). *Tex structure and interpretaion*, Tehran: Center. (In Persian).
- Afi, N. M. (2005). *Julia Kristova*. Translated by Me hrdad Parsa, Tehran: Markaz. (In Persian).
- Azb Daftari, B. (2001). *About Bakhtin: Her life, works and thoughts*. Book of the Month of Literature and Philosophy. (In Persian).
- Al-Salmi, A. A. (2020). *Permanet cypress*. Translated by A. Mullah Ibrahim and P. Qiyasvand and M. Taqhzadeh. Tehran: Tavaana Gostar. (In Persian).
- Al-Tamimi, M. (2020). *The bleeding likeness of the homeland*. Baghdad: Dar Al Sayab. (In Arabic).
- Bakhtin, M. (1994). *Longing for conversation, laughter, freedom*. Translated by M. G. Poyandeh. Tehran: Adorned. (In Persian).
- Bakhtin, M. (2004). *Aesthetics and novel theory*. Translated by A. Hossein Zadeh. Tehran: Center of Art studies and Reserch. (In Persian).
- Bakhtin, M. (2008). *Conversational Imagination Essys on the Novel*. Translated by R. Poor Azar. Tehran: Ney. (In Persian).
- Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Ed. Michael Holquist. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist, Austin and London: University of Texas Prass.
- Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoevskys Poetics*. Ed. trans. Caryl Emerson. Theoryand History of Litterrature 8.1963 (Russian and). Minneapolis: University of Minnesota.
- Buber, M. (2001). *Me and you*. Translated by A. T. Sohrab and E. Atardi. Tehran: Farzan Rooz. (In Persian).
- Davoodi, A. & K. Rostami. (2020). *Poenix Quds*. First Edition. Qom: Khat Moghadam. (In Persian).
- Eagleton, T. (2001). *An Introduction to Literary Theory*. Translated by A. Mokhber. Tehran: Center. (In Persian).
- Gardiner, M. (2002). *Bakhtin ordinary Imagination* Translated by Yousef Abazari. *Organon Quarterly*. (20). (In Persian).

- Helmi Al-Bagdadi, H. (2020). *The pure People of Iraq*. Beirut: Institute of Communication. (In Arabic).
- Harland, R. (2002). *A Historical Introduction to Literary Theory from Afloton to Bart*. Translated by sh. Jor Kesh. Tehran: Cheshmeh. (In Persian).
- Hosseini Rezaei, H. (2015). A coparative study of polyphony in prose (Ahmad Mahmoudé) (Gibran Khalil Gibran). *Master Thesis of Allameh Tabatabai University Tehran: Allameh Tabatabai University*. (In Persian).
- Jobs, G. (1991). *Symbol*. Translated by M. R. Baqapour. Translator. (In Persian).
- Mutnabi, A. H. (Dateless). *Diwan Mutnabi*. Beirut: Dar Saar. (In Arabic).
- Mollavi, J. M. (1999). *Generalities of Shams Tabrizi*. Correction of the novelty of the Badi' al-Zaman Forouzanfar. Fourth edition. Tehran: Amir Kabir. (In Persian).
- Meqdadi, B & Farzad Bobani. (2003). Joyce and conversational Logic, a Bakhtin Approach to Ulysses James Joyce. *Journal of Foreign Languages*. Tehran: University of Tehran. (15). 19-30. (In Persian).
- Pornamdarin, T. (2006). Logic of dialogue and mystical *Mystical studies*, (3), 15-30. (In Persian).
- Pajohandeh, L. (2005). Philosophy and condition of dialogue from Mollavi perspective with a comparative view of Bakhtin and Buber's views. *Articles and Reviews*. (77). 11-34. (In Persian).
- Rouhani, R. (2014). Investigation and analysis of the mystical approach Mollavi to the event of Ashura. *Research Journal of Mysticism*, (13), 25-49. (In Persian).
- Selden, R & Peter Widson. (1998). *Guide to contemporary Literary Theory*. Translated by A. Mokhber. Tehran: New dening. (In Persian).
- Shamisa, S. (1993). *Take a look at Forough*. Tehran: Pearls. (In Persian).
- Todorov, T. (1998). *Conversational logic of Bakhtin*. Translated by D. Karim. Tehran: Center. (In Persian).
- Todorov, T. (1994). *Bakhtin; The greatest literary theorist of the twentieth century Lening for conversation, freedom, laughter: Mikhail Bakhtin*. M. G. Poyandeh. (In Persian) Tehran: Adorned.
- Yeol, J. (2012). *Application of lounge*. Translated by M. Amozadeh and M. Tavangar. Tehran: Side. (In Persian). (In Persian).



الشهيد سليمانى في مرآة الحوار وتعدد الأصوات لشعراء إيران والعراق، بناء على آراء ميخائيل باختين

فرشته ملكي گوني^١ | محمّديني أحمدى^٢ | توج زيني وند^٣

١. طالبة مرحلة الماجستير، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الأدب والعلوم الإنسانية، جامعة رازي، کرمانشاه، إيران. العنوان الإلكتروني: fereshtemaleki448@gmail.com

٢. الكاتبة المسؤولة، استناد مشارك، فرع اللغة العربية وآدابها، كلية الأدب والعلوم الإنسانية، جامعة رازي، کرمانشاه، إيران. العنوان الإلكتروني: mnabiahmadi@razi.ac.ir

٣. استاذ، فرع اللغة العربية وآدابها، كلية الأدب والعلوم الإنسانية، جامعة رازي، کرمانشاه، إيران. العنوان الإلكتروني: t.zinivand@razi.ac.ir

الملخص

معلومات المقال

ميخائيل باختين، منظر منطق المحادثة، يعتبر الحوار نتيجة التفاعل بين المتحدث والمستمع الذي يتشكل في السياق الاجتماعي ويتفاعل مع الخطاب الماضي والمستقبل؛ لذلك يوجه القارى الى امتلاء والتردد واللاتهاية من المعنى أثناء تعريف القارئ بالتفاصيل والطبقات الفرعية المفاهيمية للنص ومع ذلك من وجهة نظره، من بين الأنواع الأدبية، فقط الروايات لها خصائص منطق الحوار وتعدد الأصوات، والشعر لا يستحق الاهتمام من وجهة النظر هذه بسبب الخيارات المحدودة وغياب وجود «الشخص الآخر». لكن قصائد الشعراء الإيرانيين والعراقيين المعاصرين بسبب الاختيار الواسع وخلق المساحات والمواقف من وجود الآخرين واستخدام الكلمات والمفاهيم والموضوعات التي يدخلها الشعراء بحرية وبعيداً عن الأعراف الشعرية المعتادة في لغة الشعر لديها ميزات المحادثة. في هذه الدراسة، قصائد الشعراء المعاصرين البارزين في إيران والعراق بمنهج وصفي - تحليلي التي تدور حول الاغتيال الجبان لرعييم المقاومة «الحاج قاسم سليمانى» المجاهد الشهير الذي هو مظهر من مظاهر السلطة الوطنية وروح المقاومة في غرب آسيا بل في العالم وقد تم تحليلها بمنهج خاص لنظرية منطق الحوار لباختين. نتائج البحث تشير إلى إن شعراء اللغة العربية والفارسية المعاصرين قصائدهم موجهة للحوار ومن أجل خلق جو الحوار في قصائدهم، استخدموا الأساليب المتعلقة بمنطق الحوار فيها، منها: استخدام الضمائر، التصريحات الخطائية وتعدد الاصوات. يعتبر التعبير السردى من أبرز الأساليب التي يستخدمها الشعراء المعينون لخلق جو متعدد الألحان، وقد جعلت انتقادات الشعراء الصريحة والمريرة أشعارهم أقرب إلى خطاب الكرنفال وأضفت إلى طبيعة الحوارية وتعدد الأصوات لقصائدهم.

نوع المقال: مقالة محكمة

الوصول: ١٤٤٣/٠٣/٢٥

التنقيح والمراجعة: ١٤٤٣/١٠/٢٥

القبول: ١٤٤٣/١١/٠١

الكلمات الدلالية:

محادثة،

تعدد الأصوات،

قاسم سليمانى،

شعراء إيرانيون وشعراء عراقيون،

ميخائيل باختين.

الإحالة: ملكي گوني، فرشته؛ أحمدى، محمّديني؛ زيني وند، توج (١٤٤٦). الشهيد سليمانى في مرآة الحوار وتعدد الأصوات لشعراء إيران والعراق، بناء على آراء ميخائيل باختين.

بحوث في الأدب المقارن، ١٤ (٣)، ٩٧-١٢٥.



© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2022.7104.2324



شرویش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی